

Majda Hrženjak, Metka Mencin, Ana Kralj, Tanja Kamin, Andreja Vezovnik

Analiza vsebine fokusnih skupin z javnimi in nevladnimi organizacijami, ki izvajajo storitve ter raziskovalnimi in odločevalskimi organizacijami

Raziskovalno poročilo

Ljubljana, februar 2025

Projekt *Vsakdanje življenje in življenjski potek starejših ljudi, ki živijo v revščini*, J5-4587 je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS), iz državnega proračuna.

Raziskovalna skupina: Vesna Leskošek, Jana Mali, Ana Kralj, Nina Perger, Alenka Švab, Marjeta Mencin, Jana Mali, Andreja Vezovnik, Tanja Kamin, Andreja Živoder, Otto Gerdina, Žarko Lazarević, Dunja Dobaja in Majda Hrženjak

Contents

<i>MAJDA HRŽENJAK: POROČILO S FOKUSNIH SKUPIN Z JAVNIMI IN NEVLADNIMI ORGANIZACIJAMI, KI IZVAJAJO STORITVE ZA PODPORO STARIM LJUDEM, KI ŽIVIJO V REVŠČINI</i>	3
UVOD	3
STORITVE: VSEBINE IN PROBLEMI	4
OBRAZI REVŠČINE: PREPOZNAVANJE REVŠČINE IN DOSTOP DO UPORABNIC_KOV .	6
INTERSEKCIJSKA PERSPEKTIVA	7
Spol.....	7
Starost.....	8
Lastništvo nepremičnine.....	9
Zdravje	9
Ruralno/urbano okolje	9
Življenjske prelomnice	9
PROBLEMATIČNE POLITIKE	10
Sistemski vidik	10
Storitev pomoči na domu	10
Varstveni dodatek	11
Zakon o dolgotrajni oskrbi	11
Deinstitucionalizacija	11
PREDLOGI ZA ZMANJŠEVANJE REVŠČINE.....	12
ZAKLJUČEK	12
<i>ANA KRALJ: POROČILO S FOKUSNIH SKUPIN Z RAZISKOVALNIMI IN ODLOČEVALSKIMI ORGANIZACIJAMI</i>	14
UVOD	14
REVŠČINA (STAREJŠIH): SLEPA PEGA POLITIČNEGA IN ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA INTERESA?.....	16
KLJUČNI DEJAVNIKI ZA POJAV REVŠČINE PRI STAREJŠIH	17
Spol (in zakonski stan)	17
Starost.....	18
Izobrazba.....	19
Migrantsko ozadje	19
Lastništvo nepremičnine.....	20
Zdravje	20
Ruralno/urbano okolje	21
Življenjske prelomnice	22

OCENE POLITIK IN UKREPOV ZA OBVLADOVANJE IN ODPRAVLJANJE REVŠČINE (MED STAREJŠIMI)	23
Sistemski vidik	24
Zakon o dolgotrajni oskrbi in storitev pomoči na domu	24
Varstveni dodatek in dolžnost preživljanja	25
Razkorak med realno revščino in imaginativnimi politikami, strategijami in ukrepi za dolgoživo družbo in aktivno staranje	26
VLOGA NEVLADNIH ORGANIZACIJ, DRUŠTEV IN PODPORNIH OMREŽIJ	27
PREDLOGI ZA ZMANJŠEVANJE REVŠČINE	28
ZAKLJUČEK	28
SKUPNE TOČKE FOKUSNIH SKUPIN IN KLJUČNA SPOROČILA	30
PODCENJEN OBSEG IN NARAVA REVŠČINE STAREJŠIH, NEZADOSTNOST PODATKOV	30
INTERSEKCIJSKA RANLJIVOST	30
NEPOVEZANOST IN OMEJEN OBSEG JAVNIH STORITEV	30
OVIRE PRI UVELJAVLJANJU PRAVIC IN TRANSFERJEV	31
VLOGA NEVLADNIH ORGANIZACIJ KOT DOPOLNILO PODHRANJENI JAVNI MREŽI ..	31
PREDLOGI ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA STAREJŠIH V REVŠČINI.....	31
POTREBA PO DOLGOROČNI VIZIJI IN POLITIČNI VOLJI	32

MAJDA HRŽENJAK: POROČILO S FOKUSNIH SKUPIN Z JAVNIMI IN NEVLADNIMI ORGANIZACIJAMI, KI IZVAJAJO STORITVE ZA PODPORO STARIM LJUDEM, KI ŽIVIJO V REVŠČINI

UVOD

Revščina starih ljudi je bistveno bolj kompleksen pojav kot zgolj pomanjkanje finančnih sredstev, zato naslavljanje revščine starih ljudi zahteva celovit pristop, ki vključuje izboljšanje dostopa do zdravstvenih storitev in oskrbe, primernih stanovanj, ustrezne prehrane, socialne vključenosti, informiranosti in drugih ključnih virov. Socialne storitve, ki jih izvajajo javni servisi in nevladne organizacije, presegajo zgolj finančno pomoč in vključujejo številne storitve, ki imajo pomembno kurativno vlogo pri zagotavljanju podpore v vsakdanjem življenju starih ljudi, ki živijo v revščini. Učinkovita mreža javnih storitev lahko zmanjša obseg revščine ali vsaj olajša soočanje z njo. Javna mreža storitev predstavlja osnovno varnostno mrežo, ki ščiti pred raznovrstnimi stiskami in zagotavlja osnovne potrebe, kar je ključno za dostojno staranje. Nevladni sektor s svojo prilagodljivostjo, usmerjenostjo v skupnost in inovativnostjo pomembno dopolnjuje prizadevanja javnih institucij pri podpori starih ljudi, ki živijo v revščini.

Da bi pridobili vpogled, kakšne storitve obstajajo v Sloveniji za stare ljudi, ki živijo v revščini, smo v projektu izvedli dve fokusni skupini z javnimi in nevladnimi izvajalci storitev. Informacije o revščini starih ljudi, ki smo jih na tak način pridobili od izvajalcev storitev, prinašajo posreden etnografski vpogled v oba vsebinska tematska fokusa projekta - v vsakdanje življenje revnih starih ljudi, v manjši meri pa tudi v vidik življenjskih potekov in tranzicij, ki so lahko dejavniki revščine. Hkrati pa fokusne skupine z izvajalci storitev prinašajo tudi informacije o delovanju javnih in nevladnih izvajalcev storitev, njihovih izkušnjah, problemih in sistemskih mankih, s katerimi se soočajo ter predlogih lajšanja in zmanjševanja revščine starih ljudi.

Fokusni skupini z javnimi in nevladnimi izvajalci storitev smo naredili 17. 4. 2024 v prostorih knjižnice Mirovnega inštituta v Ljubljani. Fokusni skupini sta vodili in moderirali Majda Hrženjak in Metka Mencin. Udeležence prve fokusne skupine so prihajali iz treh nevladnih organizacij: Srebrna nit, Zveza društev upokojencev Slovenije (ZDUS) in Kralji ulice. Udeleženci druge fokusne skupine sta prihajali iz javnih storitev in sicer iz Centra za socialno delo Pomurje, enota Murska Sobota (CSD) in Zavoda za oskrbo na domu Ljubljana (ZOD). V fokusno skupino smo večkrat povabili tudi Rdeči križ, Karitas in Zvezo prijateljev mladine, vodstva več CSD-jev in domov za stare ljudi, vendar se na povabilo niso odzvali.

Izhodišča pogovorov v obeh fokusnih skupinah so bila naslednja: STANJE: Kako se kaže revščina starejših, kako jo organizacije prepoznavajo, kako dostopajo do uporabnic_kov? MEDPRESEČNOST: kako družbena lokacija, oz. prepletenost različnih družbenih dimenzij

kot so spol, priseljsko ozadje, zakonski stan, lastništvo, zdravje in oviranost, urbano/ruralno okolje vplivajo na izpostavljenost revščini in soočanje z njo? **OBSTOJEČE PODPORE:** Kakšne podpore so na voljo, od česa so odvisne? **VLOGA NVO IN JAVNIH SLUŽB:** Kakšno konkretno podporo nudijo javne in nevladne storitve in s kakšnimi ovirami se pri tem srečujejo? **POTREBE:** Kakšne vire, znanja in podpore bi potrebovale storitvene organizacije za bolj učinkovito naslavljanje revščine starih ljudi? **DIAGNOZA:** Kaj so ključni vzroki za revščino v starosti? Kakšna je vloga življenjskega poteka, politik in drugih dejavnikov? **PROGNOZA:** Kakšno je sporočilo za javne odločevalce?

Oba pogovora sta trajala približno 90 minut, ob podpisnem informiranem soglasju sta bila posneta in transkribirana za namene analize. Pričujoče poročilo predstavlja integrirano tematsko analizo in povzetek ključnih vsebin obeh fokusnih skupin. Najprej predstavimo sodelujoče organizacije in njihovo delovanje na področju revščine starih ljudi. Nadaljujemo z njihovim vpogledom v stanje na terenu in njihovimi strategijami prepoznavanja revščine. V naslednjem razdelku predstavimo njihov intersekcijski vpogled v revščino, predvsem z vidika spola, starosti, samskosti, lastništva, zdravstvenega stanja ter ruralnega in urbanega okolja. V nadaljevanju izpostavimo politike, ki so bile v pogovorih v fokusnih skupinah kritično reflektirane in predloge za izboljšanje politike ter zmanjševanja revščine starih ljudi. V zaključku povzamemo ključne ugotovitve obeh fokusnih skupin.

STORITVE: VSEBINE IN PROBLEMI

ZOD je javni zavod, ki izvaja socialnovarstveno storitev pomoči na domu v okviru javne službe na območju Mestne občine Ljubljana. Namen storitve je, da stari ljudje lahko čim dlje živijo v svojem okolju in v svojem domu namesto namestitve v institucionalni oskrbi. S 150 zaposlenimi letno oskrbijo skoraj tisoč tristo ljudi, mesečno okoli 850 do 900 uporabnic_kov. Imajo dolgo čakalno vrsto uporabnic_kov, ki so že vključene_i v storitve, pa bi potrebovali večji obseg ur, in tistih, ki sploh še niso prišli na vrsto, da bi lahko prejeli storitve. Ključni problem je, da nimajo dovolj kadrovske možnosti, da bi zadovoljili vse potrebe. Zakon o socialnem varstvu določa maksimalno 20 ur upravičenosti tedensko na podlagi ugotovljenih potreb, kar je za mnoge uporabnice_ke premalo, pove direktorica ZOD v fokusni skupini. Opažajo, da so stari ljudje v urbanem okolju pogosto osamljeni, zato si s programom prostovoljstva in medgeneracijskega sodelovanja prizadevajo za njihovo ohranjanje socialnih stikov in vključenost v svojo lokalno skupnost. Prvi v Sloveniji so začeli z vključevanjem zdravstvenih storitev v socialno oskrbo. V okviru dveh evropskih projektov so svoje storitve nadgradili z izvajanjem dietetike, zdravstvene nege, logopedije, fizioterapije, delovne terapije, kineziologije, torej storitev, ki prispevajo k ohranjanju psihofizične kondicije.

CSD Pomurje, enota Murska Sobota, nudi socialnovarstvene storitve pomoči na domu, pri tem pa se tudi oni soočajo z dolgimi čakalnimi vrstami zaradi nezadostnega obsega storitve. Poleg pomanjkanja kadra, predstavnica CSD izpostavi premajhen obseg ur in cenovno nedostopnost, saj je v najbolj revni slovenski regiji storitev zelo draga, ker se je občina odločila samo za zakonsko določen delež sofinanciranja (50%; npr. ljubljanska občina storitev sofinancira skoraj 90%). Zato storitev izvajajo v minimalnem obsegu, največkrat gre za

dostavo hrane, ali za nujno nego. Pogosto se znajdejo v situaciji, ko ali na zahtevo uporabnice_ka ali po uradni dolžnosti na terenu najdejo onemoglega starega človeka, ki mu ne morejo priskrbeti pomoči, ker je sistem ne omogoča. Eden od izvajalcev pomoči na domu v regiji je koncesionar, ki je CSD obvestil, da od določenega datuma dalje izvaja storitve samo do tretje ure. Sogovornica izpostavi, da so stiske uporabnic_kov, svojcev in socialnih delavk zaradi nedostopnih storitev zelo velike.

ZDUS že dvajset let izvaja program Starejši za starejše, ki je med drugim prejel tudi priznanje Evropskega parlamenta kot najbolj prepoznaven humanitarni program, v katerem stari ljudje pomagajo svojim vrstnikom. Zlasti v večjih mestih (Ljubljana, Maribor, Kranj, Koper, Celje) predstavlja težavo Zakon o varstvu osebnih podatkov, ki kot varovalni mehanizem ne prepozna humanitarne in samopomočne note programa, zato prostovoljke_ci z veliko težavo, ali pa sploh ne dostopajo do informacij, ki jih potrebujejo za izvajanje aktivnosti. Na podeželju, v manjših občinah in krajih, kjer so ljudje med seboj bolj povezani, lažje pridejo do informacij o starih ljudeh, ki živijo pod pragom revščine. Problem programa je tudi projektno financiranje, zaradi česar se morajo vsako leto prijavljati na razpis Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZEM), za kar porabijo veliko svojega časa in energije. Zato delujejo v smeri, da bi jih MDDSZEM financiral sistemsko kot petletni program. Trenutno poizkusno izvajajo projekt Sobivanje starejših, v katerem spodbujajo stare ljudi k skupnostnemu bivanju in delitvi stanovanjskih stroškov. Vendar opažajo izjemno navezanost na nepremičnine, ki ljudem ne predstavljajo samo materialne ampak tudi čustveno vrednost.

Društvo Srebrna nit je aktivno zlasti na področju prepoznavanja problemov starih ljudi, ozaveščanja širše javnosti in oblikovalcev politik ter vplivanju na politike. Obiskujejo domove za stare ljudi, aktivni so na področju kampanj za ohranjanje javnega zdravstva, dolgotrajne oskrbe, evtanazije. Trenutno so osredotočeni na omogočanje zobozdravstvenih storitev v domovih za stare ljudi. Društvo potrebuje svoje prostore, vsaj majhno pisarno, saj sedaj delujejo v svojih dnevnik sobah.

Kralji ulice se z revnimi starimi ljudmi srečujejo v svojem dnevnem centru, še bolj pogosto pa v programu za preprečevanje deložacij, ki ga izvajajo v sodelovanju s Stanovanjskim skladom. V tem programu dostopajo do starejših najemnikov skladovih stanovanj ali enot, ki se soočajo s številnimi problemi, ki so tako ali drugače povezani z revščino. Povedo, da Stanovanjski sklad zelo redko izvaja deložacije zaradi neplačevanja najemnine, ker imajo možnost subvencioniranja najemnine, ki so lahko v posameznih primerih zelo nizke. Do odpovedi najemne pogodbe prihaja večinoma zaradi nepravilne rabe stanovanja (zanemarjenost, na katero večinoma opozorijo sosedje). V takih primerih se povezujejo s CSD-ji, da uredijo nastanitev v dom za stare ljudi. Na njih se obračajo tudi bolnice v situacijah pred odpustitvijo v domačo oskrbo v primeru brezdomnega pacienta ali pacienta, ki živi sam, pa bo po odpustitvi potreboval oskrbo. Opozarjajo, da tovrstnih storitev zelo primanjkuje. V takih primerih se povezujejo z izvajalci pomoči na domu, kot sta ZOD in Pristan na območju Ljubljane. Pri tem pa se srečujejo s problemom, da so izvajalci storitve pomoči na domu "neskončno podhranjeni" in lahko nudijo en obisk za eno uro, kar je, kot je povedala predstavnica Kraljev ulice: "neskončno, neopisljivo premalo". Zelo umanjka storitev

družabništva, ker zanjo ni časa. Zavodi za oskrbo in patronažna služba imajo tudi zelo jasno načrtano, kaj smejo izvajati. Npr. ZOD ne sme posegati v področje jemanja zdravil, patronažna služba pa samo zaradi kontrole zdravil ne bo prišla na dom. Zelo pogrešajo koordinatorsko funkcijo - nekoga, ki ima pregled nad tem, kaj oseba potrebuje, kdaj je naročena na zdravniški pregled, katera zdravila je potrebno prevzeti, kdaj je potrebno podaljševati recepte, kakšne pravice posameznici_ku pripadajo in kakšne podpore še lahko pridobi ipd., ker mnogi uporabniki tega ne vedo, nimajo pregleda in ne zmorejo upravljati storitev, pri tem se v zadnjem času kot dodatna prepreka pojavlja tudi digitalizacija. Zaradi svojega tesnega sodelovanja z javnimi storitvami (zdi se, da se javne storitve obračajo na Kralje ulice tam, kjer v javnem sistemu zmanjka storitev) Kralje ulice ocenjujejo, da bi bilo njihovo delovanje lažje in bolj učinkovito, če bi bile javne storitve bolj robustne, razširjene, z več pooblastili in predvsem kadrovske okrepjene.

Poleg Stanovanjskega sklada, ki deluje na področju stanovanjske preskrbe, sta bila v pogovorih izpostavljena še Upornik, ki na mariborskem območju omogoča podporo pri plačevanju položnic, in zavod Pod streh'co, ki je na Zaloški cesti v Ljubljani za 1 EUR omogočal topli obrok. Na področju prehranske revščine je bil omenjen tudi tržni akter SPAR, ki je omogočal bone za brezplačen obrok v njihovih restavracijah. Obe pobudi sta bili, kot pravijo Kralje ulice, obiskani in kvalitetni, vendar sta po epidemiji prenehali delovati. V zavetiščih, npr. na Poljanski cesti, se dogaja, da pride malo ljudi, pogosto tudi ne nudijo toplih obrokov, ampak samo hladno malico.

OBRAZI REVŠČINE: PREPOZNAVANJE REVŠČINE IN DOSTOP DO UPORABNIC_KOV

Sodelujoči v fokusnih skupinah se strinjajo v tem, da obstoječi podatki o revščini starih ljudi predstavljajo samo vrh ledene gore in da je revščina razširjena v bistveno večjem obsegu, kot jo kažejo statistike. Kot ključni problem izpostavijo to, da je revščino v konkretnem okolju zelo težko prepoznavati oz. identificirati ljudi, ki živijo v revščini in potrebujejo podpore. Ljudje sami ne poiščejo pomoči in revščino skrivajo. Kot pravi sogovornik: *"Slovenci smo tako hudičevo ponosen narod, da bomo raje stradali, kot pa da bomo rekli, da smo revni"* (ZDUS). Kot pravi predstavnica CSD: *"Kmečko prebivalstvo, brez pretiravanja, trpi lakoto prej, kot bo šlo iskati pomoč. In najdemo na terenu, ko se vključujemo po uradni dolžnosti, na predlog, ne vem, lokalne skupnosti, ali zaradi nekih drugih potreb, najdemo ljudi, ki shajajo z 200, 300 evrov kmečkih pokojnin, in se v bistvu po plačilu nekih osnovnih mesečnih stroškov, elektrike, vode, in tu se stvari ustavijo, na koncu sami sebe prikrajšujejo pri hrani."* Pri starih ljudeh opažajo tudi lojalnost do države in drugih družbenih skupin: *"Opažam samo pri starih, to neko lojalnost, nepotrebno, do države, češ - ne, pa saj ne bom jaz državi jemal, saj pa drugi več potrebujejo, bolj kot jaz"* (Srebrna nit).

Poti, po katerih dostopajo izvajalci storitev do uporabnic_kov, lahko razdelimo na formalne in neformalne. Javne storitve, CSD in ZOD, revščino prepoznavajo predvsem po formalnih poteh. CSD identificira revščino preko vloge za socialne transferje, obvestila patronažne službe, intervence v primeru nasilja ali obvestila sosedov in sorodnikov. ZOD prepozna

revščino pri prvem obisku koordinatorice pomoči na domu: "...kjer potem ugotavljajo situacijo na področju seveda revščine in ostalih stvari. Nasilja in zlorab in vsega tega, je pri starejših veliko več, kakor javnost ve, ali pa želi vedeti. Tudi mi naprej sporočimo Centru za socialno delo, ko najdemo človeka, ki recimo je popolnoma nemočen, ali pa nima nikogar, ki bi za njega skrbel" (ZOD).

Nevladne organizacije prepoznajo revščino po neformalnih poteh. Pri ZDUS sta senzibilnost in poznavanje lokalnega okolja pogosto tista, ki omogoča prepoznavo revščine: "Naše prostovoljke in društvene koordinatorice že po lastni intuiciji prepoznajo problem, ki bo nastal tisti trenutek, ko eden od zakoncev umre" (ZDUS).

Kralji ulice izpostavljajo, da je potrebno revščino razumeti večplastno, nikakor ne samo kot ekonomski problem. Na terenu se srečujejo s starimi ljudmi, ki zaradi različnih razlogov, ki niso nujno finančni, ne zmorejo več skrbeti zase, nanje pa jih opozorijo predvsem sosedge: "V tem primeru to po navadi detektirajo sosedge. Ker so velikokrat to ljudje, ki imajo vse plačano, in potem pride ta njihova problematika na plan šele, ko sosedi kličejo Sklad, da od stanovanja njihovega soseda pa res že nevzdržno smrdi, in da morajo nekaj narediti. ... Občasno nas kliče tudi kakšen center za socialno delo, to je predvsem v primerih, ko ima nekdo toliko zanemarjeno, da nas kličejo, ker imamo mi tudi možnost teh storitev, da pridemo čistit take stvari, ki jih drugi nočejo. ... Sosedi zaznajo, potem kličejo Center, ali pa Sklad, in pač oni potem tudi nas pokličejo. ... Mislim koliko tega opažam na terenu, si mislim, da je res ogromno tega še skritega" (Kralji ulice).

Kralji ulice opozarjajo na stiske starih ljudi, ki so povezane s pomanjkanjem socialne mreže: "Pač ti imaš lahko dovolj denarja, ampak če si fizično prešibek, da si priskrbiš, ne vem, že to, kako si pakete iz Rdečega križa prineseš domov, ali pa, ne vem, se odpelješ v neko gostilno, kjer lahko dobiš poceni kvaliteten obrok... Skupni faktor vseh teh starejših, starih, tukaj lahko potegneš črto, to pomanjkanje socialne mreže. Ker nimajo ne nobenega, ki bi obvestil kogarkoli o njih, nobenega, ki bi jim urejal, ne vem, ali transferje, ali hrano, ali pomoč na domu. Pač osamljeni so" (Kralji ulice).

Osamljenost starih ljudi v urbanem okolju izpostavlja tudi ZOD, ki ocenjuje, da je v sodobnem načinu življenja srednja generacija preobremenjena, da bi lahko prevzemala skrb za stare ljudi: "Srednja generacija izključno dela in seveda skrbi za sebe in za svoje otroke, tudi, kolikor se da, tudi za starše. Tako da ta druga generacija je dejansko zelo razcepljena, in zelo obremenjena" (ZOD).

INTERSEKCIJSKA PERSPEKTIVA

Spol

V obeh fokusnih skupinah potrdijo, da se najpogosteje srečujejo z revščino samskih starejših žensk. Razloge za to vidijo v daljši življenjski dobi žensk in v njihovem življenjskem poteku, v katerem so se bolj pogosto kot moški soočale z obdobji nezaposlenosti in zaposlenosti na slabo plačanih delovnih mestih, kar je vodilo v nizke pokojnine ali odvisnost od družinske pokojnine. V Srebrni niti opažajo, da se v obdobjih velike brezposelnosti domov vračajo tudi

otroci, ki so bodisi nezaposleni ali prekarno zaposleni ali imajo številne druge težave, npr. z odvisnostjo, ki jih ženske s svojo nizko pokojnino preživljajo. Na CSD izpostavijo revščino kmečke ženske kot posledico patriarhalnih struktur na podeželju, v katerih je bil nosilec kmečkega zavarovanja moški, "...na ženski se je, po domače povedano, šparalo, niti ni bila kot član zavarovana" (CSD). Če obseg kmečkega zavarovanja ni bil zadosti velik, ženska ni imela pravice do vdovske pokojnine.

Kralji ulice poročajo, da v dnevnem centru za brezdomce prevladujejo moški. Tudi pri svojem delu na področju preprečevanja deložacij srečujejo veliko starejših samskih moških, ki so bili vzgojeni v duhu, da gospodinjstvo ni za moške. Ko ostanejo bodisi brez partnerke ali ko odide v dom ali umre mama, s katero so živeli, ne zanjo poskrbeti zase: *"Ne znajo si sploh kuhati, mislim to se mogoče sliši zelo trivialno, ampak se mi zdi, da je v resnici to zelo velik faktor. Jedo res slabo hrano. Neke te, ali donacije, ki je po navadi neka hladna hrana, neke paštete, golaže si pogrevajo, in ima tudi zelo veliko teh naših diagnozo podhranjenosti, ki pa mislim, da sploh ni nujno iz tega naslova, da imajo premalo sredstev, ampak to, da ali jih ne znajo upravljati, ali pa ne znajo dejansko dobro poskrbeti za svoje zdravje. In to veliko opažamo pri teh moških"* (Kralji ulice).

Starost

Niti revščina niti starost nista homogeni družbeni kategoriji in sodelujoči v obeh fokusnih skupinah so opozorili, da statistične in zakonske kategorije starosti ne naslavljajo ustrezno specifične potrebe različnih starostnih skupin povezavi z revščino. Tako na CSD kot tudi Kralji ulice poročajo o povečevanju deleža oseb mlajših od 65 let, ki potrebuje pomoč. *"Mi centri pišemo v velikem obsegu mnenja za vključitev mlajšega od 65 let v storitev"* (CSD). *"Imamo ogromno primerov, ko ljudje zaradi svojega življenjskega sloga v resnici pridobijo neke starostniške kronične težave, bolezni, že veliko pred 65. letom. Na primer 60-letni gospod je dobil hudo demenco in hudo Parkinsonovo bolezen, ostal je na vozičku, živi v drugem nadstropju brez dvigala, in zdaj se seveda bockamo za domove za ostarele, ker je on pa pač premlad, da bi šel v dom, ima pa lastnosti revne starosti. ... Kdo zdaj so stari, ali je star nekdo, ki dopolni 65 let, ali nekdo, ki ima lastnosti, simptome starostnika?"* (Kralji ulice).

Po drugi strani ZOD opozarja na staranje populacije v smislu večanja skupine prebivalstva, ki je starejša od 80 let, to pa ustvarja nove ranljivosti in potrebe po specifičnih storitvah pomoči pri vsakdanjem življenju: *"Glede na strukturo starejših, ki jih obravnavamo, ugotavljamo v zadnjih letih, da se je ta populacija spremenila, in sicer na način, da obravnavamo vedno več starejših od 80 let, ki imajo seveda tudi svoje druge pridružene težave, ne samo starostne probleme, če lahko rečem, recimo starostno oslabelost in podobno, tudi kronične bolezni. ... Zato je potreben integriran pristop povezovanja dveh strok za neko celostno individualno obravnavo.... Potrebujejo optike, potrebujejo ustne higienike, ker pri hrani... Recimo, koliko je hrana pomembna za starejše, če nimajo dobrega zobovja, ali pa urejenega zobovja, potem prehrana, in so vedno bolj slabotni in tako naprej. Psihoterapija. Ogromno je depresije pri starejših. Logopedijo, koliko ljudi je po kapi, ko je potrebna rehabilitacija, prilagoditev bivalnega okolja da so z minimalnimi posegi v domačem okolju ljudje lahko boljše funkcionirali in ohranjali dalj časa svojo samostojnost"* (ZOD).

Lastništvo nepremičnine

ZOD opozori, da lastništvo nepremičnine lahko predstavlja lažni občutek varnosti in razlog revščine, namesto da bi bil izhod iz nje. *"Ljudje ostajajo v velikih hišah in ker nimajo dovolj denarja za to, da ogrevajo te velike hiše, ne plačujejo vseh teh stroškov. Pridete recimo sredi Ljubljane, v elitno sosese, kjer je stara vila, in noter živi stara gospa, ki živi v kuhinji. In ima notri strike, obešeno perilo, in kuri samo tisti prostor, zaradi tega, ker je predrago za vse ostalo. In živi na minimalcu, mislim na... Minimalno, bom rekla, ja, si ne more privoščiti ničesar, se pravi nobenega družabnega življenja, nobenih drugih, bom rekla želja, ki jih je morda imela prej, ko je živela bolj aktivno življenje.... Bile so pobude za to, da bi starejši recimo prodajali nepremičnine, zato da lahko s prihodkom iz tega, se pravi iz teh sredstev, ki jih dobijo od prodaje nepremičnin, bolj kakovostno živijo življenje, oziroma si kupijo neko manjše oskrbovano stanovanje, ali pa kaj takega. No, ta naša kultura v Sloveniji je zacementirana do te meje, da se ne ločujejo od nepremičnine, da želijo obvestiti svoje... Rajši bo umrla, dobesedno, figurativno rečem, od lakote, kot da bo dala, ker bo to potem... Imeli otroci"* (ZOD).

Zdravje

Na CSD poročajo, da opazajo povečevanje kroničnih bolezni, kapi in onkoloških bolnikov ter da se starostna meja demence znižuje. Bolezen, zlasti dolgotrajnejša ali kronična, se kaže kot pomembna prelomnica ali situacija, ki predstavlja dejavnik, ki pahne posameznico_ka v revščino. Še zlati se to kaže v težavah v duševnem zdravju in v situacijah, ko bolni ljudje nimajo socialnega opornega omrežja. Kralji ulice izpostavijo, da je sicer taka situacija za mlajše osebe lahko še težavnejša kot za starejše od 65 let, ki so v takih primerih vsaj lahko nameščeni v domove za stare ljudi.

Ruralno/urbano okolje

V obeh fokusnih skupinah je prišlo do izraza, da ruralno okolje omogoča več virov za spopadanje z revščino zaradi možnosti pridelave lastne hrane, močnejših socialnih omrežij in bolj številčnih razširjenih družin, ki nudijo solidarnostne opore. Na ZOD izpostavijo, da je za urbano okolje značilna predvsem revščina socialnih stikov in da se stari ljudje soočajo z osamljenostjo.

Življenjske prelomnice

Z vidika življenjskega poteka sogovornik in sogovornice izpostavijo predvsem upokožitev, kot ključno prelomnico, ki marsikomu spremeni življenje v smislu manjših prihodkov, manj socialnih stikov, manj življenjskega smisla in večje stigme družbene odvečnosti. Menijo, da bi bile potrebne bolj temeljite priprave ljudi na upokojevanje.

Kot pomembno življenjsko prelomnico izpostavijo tudi smrt partnerja, predvsem z vidika, da se dve skromni pokojnini ob izgubi partnerja omejeta na eno skromno pokojnino, ki več ne omogoča preživetja. S to situacijo pa se bolj pogosto soočajo ženske kot moški.

PROBLEMATIČNE POLITIKE

Sistemski vidik

Sodelujoči v fokusnih skupinah opozarjajo na manko storitev tako z vidika njihove raznovrstni, zadostnega obsega, kot tudi geografske in cenovne dostopnosti. Premalo je programov, ki bi vsakemu posamezniku pomagali tekom celotnega življenjskega poteka, ko se znajde v težavah, da se te ne bi akumulirale in kulminirale v starosti v obliki raznovrstnih vidikov revščine. Menijo, da je država tista, ki bi morala omogočiti sistem storitev. Zlasti v CSD opozarjajo na depriviligiranost pomurske regije in ruralnega okolja, kjer je premalo storitev pomoči na domu, premalo nevladnih organizacij, ki bi nudile dopolnilne storitve. Menijo, da se storitve koncentrirajo v večjih centrih in proti zahodu države.

V CSD opozarjajo tudi na kadrovske podhranjenosti, zlasti z vidika preobremenjenosti z administrativnimi nalogami: *"Država si je 2016, mislim da se je začelo, zamislila, da se vsako leto po uradni dolžnosti preverja s 1. 4. upravičenost do pravice. In nihče ne ve, kakšna masa dela je to, poleg vsega, kar imaš. To je izven vsega. Kolikšna masa je to, da moraš to birokracijo sfurati. Dejansko povzročamo stiske, recimo tam, kjer so zavezanci. Zaradi potreb se mi moramo odzvati, iti na teren, bilo kaj drugo narediti, puščamo birokracijo ob strani. In potem je mogoče, ne vem, avgust, da izdaš neko odločbo, ki velja z aprilom. In potem delajo domovi poračune, in tam, kjer so zavezanci, veste kakšni zneski so to lahko. In ljudem delamo na ta način krivico, ampak ne moreš. Ne moreš delati 12 ur na dan. Ko se podaja Centrom nove naloge, se nikoli ne krepi kadrovske, ne. Samo vedno zraven. Vedno prihaja, isto zdaj za dolgotrajno oskrbo"* (CSD).

CSD tudi opozorijo, da ni zaživela temeljna ideja reorganizacije centrov za socialno delo, ki je predvidevala, da je socialna delavka ključna oseba, ki se lahko posveti uporabnici_ku v vseh njenih/njegovih potrebah, ker ima več časa za človeka.

Storitev pomoči na domu

Cena storitev je ključni dejavnik za to, da bi lahko starejši prejeli storitve, in tudi v večjem obsegu, torej v skladu z njihovimi potrebami. ZOD in CSD opozorita na velike neenakosti med občinami pri subvencioniranju pomoči na domu. Zakon namreč določa minimalno 50 % subvencijo, občinam pa prepušča odločitev o konkretnem deležu oprostitve. Občine, ki so najbolj obremenjene z revščino, imajo najvišje cene pomoči na domu. V Ljubljani, eni najbogatejših občin, je cena med najnižjimi v državi (skoraj 90 % subvencioniranje), vendar direktorica ZOD pove, da je bilo za to potrebno veliko ozaveščanja, informiranja in prepričevanja odločevalcev. Preveč pogosto so te politike odvisne od vsakokratne politične garniture in njene ozaveščenosti. V Pomurju večina uporabnic_kov pomoči na domu poda vlogo za oprostitve plačil, kar kaže, da je kljub subvenciji ta storitev revnim starim ljudem težko dostopna.

Na ZOD izpostavijo pomembnost poklica socialnega oskrbovalca in njegovo podplačanost. V tem vidijo razlog za pomanjkanje kadra, nezadosten odziv na potrebe uporabnikov, stiske svojcev in uporabnic_kov. Opozorijo na razširjenost črnega trga pomoči na domu, kjer so cene v Mestni občini Ljubljana trikrat ali celo štirikrat višje kot so cene ZOD, in torej revnim

starim ljudem povsem nedostopne. Zato menijo, da je nujno potrebno sistemsko urediti plačilo in status poklica socialnega oskrbovalca ter povečati možnost števila ur za socialno oskrbo na domu.

Varstveni dodatek

CSD izpostavi spremenjeno socialno zakonodajo leta 2012, ki je na upravičenost do varstvenega dodatka uveljavila zaznambo nepremičnine: *"Koliko ljudi se je odpovedalo, zaradi tega da ne bo plombe na premoženju. In to je v našem ruralnem okolju zelo, zelo močan faktor. Da bom nekaj pustil otrokom, da mi ne bodo vzeli"* (CSD). Čeprav je prišlo kasneje do omilitve praga za zaznambo nepremičnine, mnogi stari ljudje tega ne razumejo, v njih je ostal strah pred zaznambo in zato za varstveni dodatek ne podajo vloge.

Pri uveljavljanju pravice do varstvenega dodatka se kot prepreka kaže tudi dolžnost preživljanja, opozorijo na CSD: *"Ko ti prvič zaprosiš za varstveni dodatek, morajo tvoji svojci, če jih imaš, podati zelo bolečo izjavo, v tem smislu, da ni stikov, da niso skrbeli zanje in da jih niso dolžni preživljati. To se mi zdi tudi zelo sporno in delikatno. Pač veliko starih ljudi tudi zaradi tega sploh ne prosi svojih svojcev za takšno izjavo... Tudi to je razlog, da se ljudje odpovedujejo pravici. Da ne bodo obremenjevali otrok. Te srednje generacije, ki je že tako obremenjena, finančno ima odgovornost še do mladoletnih, šolajočih se otrok"* (CSD).

Zakon o dolgotrajni oskrbi

Novi zakon favorizira čim daljše bivanje v domačem okolju, vendar, kot opozarjajo na ZDUS, oskrbovalci še vedno ne vedo, kakšna bo njihova funkcija, oziroma, kdo sploh bo oskrbovalec. V kontekstu nove ureditve dolgotrajne oskrbe starih ljudi pridejo v pogovoru do izraza tudi pomisleki o novem statusu oskrbovalca družinskega člana. Kralji ulice predstavijo primer iz prakse: *"Imamo primer enega brezposelnega mladega, za katerega pač mi vemo, da ima neke svoje nezakonite posle, ki je vložil vlogo za družinskega osebne pomočnika. Jo je tudi dobil, ampak tega niti slučajno ne opravlja, pač ne skrbi za svojo mamo. Potem je sodelavka, ki je prej delala s to gospo, klicala na Center, da bi jih vprašala, kaj zdaj v tem primeru, ko ona to ve. In je dobila odgovor, da v resnici oni imajo tako dolgo pritožbeno listo, da pač pride do nadzora v roku dveh let, da pa lahko javi delodajalcu, da ima na sumu, da ta fant ne opravlja svojega dela. Tako, se mi zdi, da je tudi tukaj treba paziti, da ima potem to vseeno nekdo pod nadzorom, da se tega ne zlorablja"* (Kralji ulice).

Na ZOD izpostavijo nekonsistentnost, da je za oskrbovalec družinskega člana predvideno nadomestilo za izgubljeni dohodek v višini 1,2 kratnika minimalne plače, kar je višja plača, kot jo prejema socialna oskrbovalka na ZOD.

Deinstitucionalizacija

Glede deinstitucionalizacije dolgotrajne oskrbe so bila mnenja različna. Na Srebrni niti se zavzemajo za promocijo in izboljševanje pogojev v domovih, ker omogočajo več pomoči in družabništva. Menijo, da patronažna sestra, pomoč na domu in svojci ne morejo nuditi tako kvalitetne oskrbe kot domovi. Vendar, menijo, da bi domovi morali biti manjši. Izražajo skrb, da deinstitucionalizacija ne bo privedla do novih oblik skupnostne oskrbe, pač pa v izolacijo v lastnem stanovanju. Kralji ulice ocenjujejo kot pozitivno varianto nastanitev v manjših

stanovanjskih skupnostih Na ZOD so z anketnim vprašalnikom med uporabniki ugotovili, da si jih 98% želi ostati doma in tudi umreti doma. Menijo, da stari ljudje dom percipirajo kot varno okolje in jim je res potrebno omogočiti ostati čim dlje doma. Še posebej pa je to pomembno za ljudi z demenco, pri katerih je pomembno, da ne prihaja do sprememb rutine in okolja.

PREDLOGI ZA ZMANJŠEVANJE REVŠČINE

Sodelujoči so nanizali številne ukrepe, ki bi lahko prispevali k izboljšanju situacije: povišanje najnižjih pokojnin in avtomatično usklajevanje pokojnin ne samo s plačami, ampak tudi z inflacijo; davčna politika, ki redistribuira premoženje med bogatimi in revnimi; odpraviti miselnost, da je človek sam kriv za svojo revščino; kadrovska okrepitev CSD-jev in njihova večja prisotnost na terenu; zagotavljanje javne mreže raznovrstnih storitev; več negovalnih bolnišnic, oddelkov za podaljšanje zdravljenja in hospicov; vzpostavitev medgeneracijske koalicije Slovenije, ki bi opozarjala na socialne probleme, tudi tiste, ki čakajo prihajajoče generacije; finančno in siceršnje spodbujanje prostovoljstva in uvajanje prostovoljcev v sistem dolgotrajne oskrbe; prednostna dodelitev v najem vrtičkov v Mestni občini Ljubljana ekonomsko ogroženim meščankam_om; raziskava, koliko družinskih pomočnikov se za ta status odloči zaradi pomoči bližnjemu in koliko zaradi reševanja lastnega položaja; višje občinsko financiranje pomoči na domu.

Kralji ulice so koncizno izpostavili pomen dobro delujočega javnega sistema in celostne obravnave revščine: "Tudi če bi imeli boljšo kadrovsko pokritost, bi mi dosegli več primerov, še zmeraj pa bi nam manjkala orodja, mislim neke institucije, s katerimi bi jim lahko pomagali. Mi potrebujemo sistem, ki deluje. Potrebujemo službe, ki delujejo. In ZOD, in zdravstvo, in domove. Kadrovsko bolj nahraniti neke institucije, kot so in CSD-ji, in kot sem rekla zdaj že stokrat, te negovalne službe, domovi za ostarele, negovalne bolnišnice, ker bolj, kot se bo upokojevala ta populacija, ki pač se stara zelo v Sloveniji, ne gre več samo za to, kakšne pokojnine bodo imeli, ampak kdo bo sploh prišel na njihova delovna mesta, če sploh kdo. ... Predrugičiti to mnenje, da je revščina samo problem financ. Da je to treba res gledati večplastno, in neko socialno revščino, in resursno, od okolja, tako da je to res treba pogledati bolj celostno, kakor samo to, koliko bo en posameznik dobil sredstev. Kar seveda je zelo pomembno, ampak še zmeraj v dosti primerih ne reši problematike revščine" (Kralji ulice).

ZAKLJUČEK

Fokusne skupine z izvajalci javnih in nevladnih storitev podpore starim ljudem, ki živijo v revščini, so pokazale, da je potrebno revščino obravnavati kot večplasten, ne samo finančni problem. Zato tako javni kot nevladni izvajalci storitev ocenjujejo, da obstoječe statistike problem revščine podcenjujejo, ker jo merijo predvsem v njenem ekonomskem vidiku. Poleg finančnega vidika (pokojnine, dodatki k pokojninam, denarne pomoči) je potrebno naslavljanje tudi bivanjske razmere (ustrezno stanovanje, prilagoditve stanovanja potrebam v starosti), dostopnost zdravstvenih storitev (zavarovanje, dostop do raznovrstnih storitev od

zobozdravstva, fizioterapije, psihoterapije, dietetike, nega, paliativa, podaljšano zdravljenje ipd., dostopnost pripomočkov in zdravil), prehranski vidik (ustrezna in zdrava hrana, odvisnost od prehranskih donacij), dostop do raznovrstnih javnih storitev (pomoč na domu, dnevni centri, domovi za stare ljudi, ustrezne in pravočasne informacije), socialna vključenost (zelo pomembno je ohranjanje socialnih omrežij) in koordinacija vseh teh različnih vidikov revščine. Revščina starih ljudi torej sega daleč onkraj finančnih težav in vključuje širok spekter ekonomskih, socialnih, zdravstvenih in psiholoških izzivov.

Izvajalci storitev menijo, da je revščino lažje izmeriti oz. statistično ovrednotiti na ravni populacije, kot pa jo identificirati v konkretnem okolju pri konkretnih ljudeh, kjer se izvajalci poleg formalnih poti še vedno v veliki meri zanašajo na neformalne informacije. Stare samske ženske, kmečke ženske, samski moški, ki zaradi spolno specifične vzgoje ne znajo poskrbeti zase, mlajši od 65 let z značilnostmi starostne revščine, oslabelost in krhkost naraščajoče skupine ljudi starejših od 80 let, osamljeni stari ljudje brez socialnih omrežij v večjih mestih, lastniki velikih hiš, na katere so čustveno navezani, vendar jih s svojo pokojnino ne morejo vzdrževati, naraščajoča skupina kronično bolnih so nekateri od obrazov sodobne revščine starih ljudi.

Na sistemski ravni izvajalci storitev izpostavljajo manko raznovrstnih, geografsko in cenovno dostopnih storitev, ki se kaže na način kadrovskega primanjkljaja, nezadostnih storitev v ruralnem okolju, projektnem financiranju programov nevladnih organizacij, neprepoznavanju potreb po specifičnih storitvah raznolike kategorije starih ljudi z različnimi potrebami, ozki administrativni definiranosti pristojnosti, odsotnosti koordinacijske funkcije. Nevladne organizacije s svojo prilagodljivostjo vstopajo tam, kjer javni sistem nima storitev. Vendar so v svojih oporah, ki so individualne, osebne in naslavljajo konkreten problem posameznice_ka, odvisne od javnega sistema, ki pa je kadrovsko in vsebinsko deficitaren. Izvajalci storitev kritično reflektirajo nekatere socialne politike: prenizko in občinam prepuščeno višino subvencioniranje pomoči na domu, ki vzpostavlja neenakost med starimi ljudi v dostopu do te storitve; premajhen obseg pomoči na domu; prenizko vrednotenje dela socialnih oskrbovalk, ki vodi v kadrovsko podhranjenost in premajhen obseg storitev; restriktivno politiko, ki omejuje pravice do varstvenega dodatka z zaznambo nepremičnine in dolžnostjo preživljanja. Izvajalci izražajo zaskrbljenost tudi nad novim Zakonom o dolgotrajni oskrbi, zlasti nad institutom oskrbovalca družinskega člana.

Čeprav je potrebno ohranjati medgeneracijsko solidarnost, je sodobni način življenja mlajših generacij tak, da pogosto nimajo objektivnih možnosti (čas, geografska bližina, sredstva in viri), da bi skrbeli za bližnje. Zato je robusten javni sistem raznovrstnih, dostopnih, dovolj obsežnih storitev in podpor nujen za dostojno preživljanje starosti na splošno, še zlasti pa starosti revnih ljudi.

ANA KRALJ: POROČILO S FOKUSNIH SKUPIN Z RAZISKOVALNIMI IN ODLOČEVALSKIMI ORGANIZACIJAMI

UVOD

Demografski trendi v državah Evropske unije in s tem tudi v Sloveniji kažejo hitro naraščanje deleža starejših oseb v populaciji, kar pomembno vpliva na povečanje izdatkov za pokojnine, zdravstvo in druge s staranjem povezane izdatke ter zahteva odzive in spremembe politik na področjih zaposlovanja, socialnega varstva, dolgotrajne oskrbe in drugih področjih, povezanih z blaginjo starejšega prebivalstva. Podatki Statističnega urada Republike Slovenije sicer kažejo, da starejši ostajajo kategorija, ki je v povprečju v populaciji v slabšem socialnem položaju - na ranljivost njihovega položaja opozarjajo vsi kazalniki življenjske ravni (stopnja tveganja revščine, stopnja dolgotrajnega tveganja revščine in stopnja tveganja socialne izključenosti, medtem ko je stopnja resne materialne in socialne prikrajšanosti na enakem nivoju, kot v splošni populaciji).

Pregled znanstvene literature in raziskav v Sloveniji kaže, da revščina starejših ostaja na obrobju znanstveno-raziskovalnega interesa – v zadnjih dveh desetletjih sicer lahko opazimo povečanje zanimanja znanstvene in strokovne javnosti za staranje prebivalstva in spremembe, povezane s tem, vendar pa (sistematičnega) raziskovanja revščine in socialne izključenosti starejšega prebivalstva z izjemo raziskovalnega projekta,¹ ki je bil izveden v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2006-2013« ter monografije *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi* (Hlebec et al., 2010), ki je izšla po zaključku projekta, nismo zasledili.

Da bi pridobili vpogled v obstoječi korpus vednosti o tej tematiki, smo izvedli fokusno skupino z raziskovalkami, ki se v svojem znanstveno-raziskovalnem delu posredno ali neposredno ukvarjajo s problematiko revščine starih ljudi. Informacije o revščini starih ljudi, ki smo jih na tak način pridobili, se nanašajo tako na ugotovitve raziskav o socio-ekonomskem položaju starejšega prebivalstva, pridobljenih s pomočjo kvantitativnih metodologij na velikih vzorcih, kot tudi tiste, ki nudijo posreden etnografski vpogled v vsakdanja življenja revnih starih ljudi, ki je v središču zanimanja pričujočega raziskovalnega projekta. Obenem fokusna skupina z znanstvenicami prinaša tudi opozorila o pomanjkljivostih posameznih raziskovalnih pristopov (oziroma kvantitativnih metod zbiranja podatkov o revščini prebivalstva), ki lahko brez vključevanja rezultatov kvalitativnih raziskav in poglobljenih analiz vodijo v poenostavljena sklepanja o razširjenosti in globini revščine. To lahko služi kot alibi političnim odločevalcem, da realne probleme, povezane z revščino (starejšega) prebivalstva enostavno odmislijo in odmaknejo razvijanje, izvajanje in prilagajanje politik in ukrepov.

¹ Projekt *Revščina in materialna deprivacija starejšega prebivalstva* (V5-0462), Inštitut za ekonomska raziskovanja (EF-UL) in Fakulteta za družbene vede (FDV-UL), 2008-2010, vodja projekta: dr. Nada Stropnik.

Fokusna skupina z znanstvenicami je bila izvedena 16. 4. 2024 na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Fokusno skupino sta vodili prof. dr. Tanja Kamin in prof. dr. Andreja Vezovnik, pogovor je trajal 1h in 39 min. Udeležile so se je izr. prof. dr. Duška Knežević Hočevar (ZRC SAZU), izr. prof. dr. Maša Filipovič Hrast (FDV) in dr. Nataša Kump (EF, Inštitut za ekonomska raziskovanja). V fokusno skupino sta bili povabljeni tudi prof. dr. Valentina Hlebec (FDV) in izr. prof. dr. Majda Černič Istenič (ZRC SAZU), vendar se z vabljenimi znanstvenicami nismo mogli uskladiti za termin izvedbe fokusne skupine, ki bi ustrezal vsem.

Fokusna skupina z odločevalci je bila izvedena 22. 4. 2024 na Fakulteti za družbene vede, vodili sta jo prof. dr. Andreja Vezovnik in prof. dr. Tanja Kamin, pogovor je trajal 1h in 41 min. V fokusno skupino so bili vabljeni Luka Omladič, državni sekretar na Ministrstvu za solidarno prihodnost, Mateja Nagode, v. d. direktorice Direktorata za dolgotrajno oskrbo, Marijan Papež, predsednik SPIZ in Dan Juvan, državni sekretar na Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ). Od navedenih se je fokusne skupine udeležil le slednji, drugi pa so udeležbo bodisi zavrnilo bodisi niso mogli zagotoviti svoje prisotnosti v terminih, ki so bili na razpolago. Da bi se vsaj deloma približali skupinski dinamiki, ki jo omogoča pogovor v fokusni skupini, smo vanjo vključili še dr. Marto Gregorčič, vodjo sektorja za socialne politike na Uradu RS za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), ki bi sicer lahko sodelovala v fokusni skupini z znanstvenicami.

Udeleženke_ci so podpisali obrazec o informiranem soglasju, pogovora sta bila posneta in kasneje transkribirana, na osnovi obeh transkriptov pa je bilo pripravljeno pričujoče poročilo, ki predstavlja povzetek ključnih vsebin, obravnavanih v obeh fokusnih skupinah.

Izhodišča pogovorov v fokusni skupini so bila naslednja:

- REVŠČINA (STAREJŠIH) KOT PREDMET ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA IN POLITIČNEGA INTERESA: področja dela, viri podatkov, raziskovalna vprašanja, uporabljena metodologija, prednosti in omejitve specifičnih metodoloških pristopov, sodelovanje z znanostjo pri oblikovanju politik za obvladovanje/preprečevanje revščine.
- KLJUČNI VZROKI ZA POJAV REVŠČINE PRI STAREJŠIH: mikro (posamezniki), mezo (družina, neposredno okolje) in makro (sistem, strukture, politike) dejavniki; pomen življenjskega poteka (tvegani življenjski poteki, življenjski prehodi, prelomni dogodki) za tveganje revščine, kateri demografski dejavniki se kažejo kot pomembni za večje tveganje revščine v starosti in vpliv medpresečnosti (npr. spol, starost, razred, etnična pripadnost, migracijska zgodovina, kraj bivanja, zdravje...);
- POLITIKE IN UKREPI ZA OBVLADOVANJE IN ODPRAVLJANJE REVŠČINE MED STAREJŠIMI: politike in ukrepi, ocena njihove (ne)uspešnosti;
- VLOGA NEVLADNIH ORGANIZACIJ, DRUŠTEV IN PODPORNIH (DRUŽINSKIH) OMREŽIJ;
- PREDLOGI ZA ZMANJŠEVANJE REVŠČINE.

REVŠČINA (STAREJŠIH): SLEPA PEGA POLITIČNEGA IN ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA INTERESA?

Udeleženke fokusne skupine znanstvenic v svojem znanstveno-raziskovalnem delu področja revščine starejših ne naslavljajo neposredno, vendar vse izpostavljajo, da so s tematiko vsaj posredno seznanjene preko vpetosti v druge raziskovalne projekte (evropske, nacionalne), terenskega dela ali zaradi sodelovanja z drugimi institucijami in posamezniki_ki (CSD-ji, koordinatoricami_ji duševnega zdravja, izvajalkami_ci psihoedukativnih programov, nevladnimi organizacijami itd.), ki prihajajo v stik s starejšimi osebami, ki živijo v težkih socialno-ekonomskih razmerah. Sogovornica navaja: *»Torej, jaz se nisem nikoli ukvarjala z revščino, sem pa naletela nanjo na terenu, ker pač delam veliko terenskih raziskav, proučujem kmečko prebivalstvo, delam v ruralnih občinah, zlasti v Pomurju. /.../ Tudi posredno, preko socialnih delavcev oziroma preko koordinatorjev duševnega zdravja, sem naletela na veliko zgodb v zvezi z revnimi posamezniki«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). Druga sogovornica dodaja: *»Jaz se tudi nisem nikoli prav direktno z revščino ukvarjala, ampak posredno...smo že nekajkrat ponovili raziskavo o socio-ekonomskem položaju starejšega prebivalstva, kjer preko anketnih podatkov pogledamo, kakšen je položaj starejših in upokojencev. V bistvu se ukvarjam tudi s porazdelitvijo dohodka, tako da revščina vstopa v raziskave posredno«* in opozarja na omejitve kvantitativnega raziskovanja na velikih vzorcih, ker je *»ta mera stopnja tveganja revščine zelo zavajajoča, to sploh ni nobena revščina, to je meja porazdelitve dohodka. Se pravi, če bi se vsem za 20% dvignili dohodki, bi bil še vedno isti odstotek revnih, a ne, tako da zelo malo pove - pove, kateri skupini gre slabše in kateri gre boljše, samo to. Zdaj ta materialna prikrajšanost pa pove, kako dejansko živijo«, vendar »mi popolnoma izgubimo individualno zgodbo, ampak vseeno podatki nekaj povedo, seveda moramo pa pri tem vedeti, da mi posameznikov nimamo pred sabo, o posameznikih nič ne vemo, kakšne take težke življenjske zgodbe ali pa situacije, nam popolnoma uidejo«* (Nataša Kump, EF)«.

Druga sogovornica se je strinjala: *»Če imaš ti eno skupino indikatorjev, slika je lahko krasna, če pa vključiš še tega, pa tega, pa tega, pa tega, se pa zruši. Marsikaj mi nimamo v teh indikatorjih«* in opozorila, da primerjalne raziskave sicer že vrsto let kažejo, da je Slovenija zelo egalitarna družba (po Ginijevem koeficientu dohodkovne neenakosti je med državami z največjo stopnjo dohodkovne enakosti na svetu), vendar podatki s terena kažejo drugačno sliko in izpostavila potrebo po bolj poglobljenem raziskovanju razmer, v katerih živi prebivalstvo: *»Meni se pa je ravno zdelo na terenu, da je strašna razslojenost nastala, mnogo večja in pogrešam in to sem že na ARIS-u govorila in že na raznih ministrstvih, da pogrešam v Sloveniji klasično sociološko študijo o razslojenosti. Nimamo ene dobre klasične sociološke študije, kot so bile včasih delane na 5 let, da bi videli, kaj se dogaja, kaj se dogaja s podeželjem, z mesti, kaj se dogaja z našimi različnimi regionalnimi okolji in lokacijami, kje so večji problemi, zakaj so večji problemi./.../ Tudi mi, kot raziskovalci, bi si želela... v primerjavi s svojimi kolegi iz severa Evrope in tako naprej, ki imajo krasne študije, lahko se vedno na njih referirajo, jaz se nimam na kaj referirati«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU).

Pri oblikovanju, razvijanju in prilagajanju politik in ukrepov za zmanjševanje in obvladovanje revščine se pristojna ministrstva načeloma opirajo na zelo različne vire informacij, izpostavljeni so bili predvsem Statistični urad Republike Slovenije, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (IRSSV) in Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj (UMAR). Težava se kaže v tem, da so obstoječi korpusi podatkov zelo generalizirani in pogosto ne zajemajo najbolj ranljivih segmentov populacije: *»to je pogosto iz takih reportov izpuščeno. In tudi iskanje, ugotavljanje, ocenjevanje števila vseh tistih skupin, to se pa meni zdi najbolj pomembno, tistih družbenih skupin, ki so iz uradnih statistik izpuščene. Zdaj, zakaj so izpuščene: zato, ker niso to klasična gospodinjstva, to za celo Evropo velja, Slovenija ni tu nobena izjema, seveda v statistikah nimamo brezdomnih, raznih odvisnih ljudi, ljudi v totalnih ustanovah, se pravi zapori, psihiatrične bolnišnice, potem v Sloveniji kot dobro vemo, smo imeli tudi izbrisane, 1% prebivalstva je bil takrat, potem razni priseljenci, migranti, prosilci za mednarodno zaščito in tako naprej, in teh skupin, ko začnemo naštevati, rata kar veliko in tega mi v naših podatkih nimamo. /.../ Mi se ukvarjamo tudi s tem, kako dobiti ustrezne podatke predvsem za najbolj ranljive in hkrati kako čimbolj ustrezno iz obstoječih statistik, ali pa drugih podatkov kontinuirano analizirati, tudi ob spremembah metodologij, da čimbolj ovrednotimo, kje smo, kaj je treba narediti in to na UMAR vedno znova ponavljamo priporočila, vsakič jih skušamo še bolj dodelati. Je pa tako, da se z nekaj trdimi orehi soočamo neprestano, jih ne moremo zdrobiti in iti naprej, da se pravzaprav o istih problemih pogovarjamo desetletja«* (Marta Gregorčič, UMAR).

Sogovornika v fokusni skupini odločevalcev sta obenem opozorila, da nimamo dovolj poglobljenih raziskav oziroma podatkov o dostopnosti ter učinkovitosti socialnih transferjev, ki so ključni za razumevanje, ali politike in specifični ukrepi za zmanjševanje revščine delujejo ali ne in ali dosegajo najbolj ranljive skupine prebivalstva: *»Če naredi določena fakulteta ali pa raziskovalna institucija analizo, lahko tudi v tujini, dostikrat imamo raziskave iz tujine, ki, tako ali drugače statistično ovrednotijo, kdo ne more dostopati do transferjev, ali pa zakaj izostane in tako naprej, skratka, z vsemi sredstvi si tu pomagamo in moram reči, da jaz res pogrešam te temeljne raziskave, ki so se včasih v sociologiji delale«* (Marta Gregorčič, UMAR). Sektor za analize in razvoj na MDDSZ tako denimo s pomočjo informacijskega sistema centrov za socialno delo (IS CSD) pripravlja poročila, ki vsebujejo informacije o dinamiki zneskov socialnih transferjev in števila upravičencev do njih, vendar *»na IS CSD-ju dobiš podatke o upravičencih. Torej, če si postaviš vprašanje, ali vsi revni, ki potrebujejo pomoč, pomoč tudi dobijo, ti podatki z IS CSD-ja ne bodo nič pomagali, tam enostavno vidiš tiste ribe, ki jih ujameš, ne vidiš tistih rib, ki jih ne, tako da tisti podatki z vidika iskanja nekih lis niso relevantni«* (Dan Juvan, MDDSZ).

KLJUČNI DEJAVNIKI ZA POJAV REVŠČINE PRI STAREJŠIH

Spol (in zakonski stan)

Vsi sodelujoči so se strinjali, da so tveganju revščine najbolj izpostavljene starejše samske osebe: *»To je moja glavna ugotovitev, da so v bistvu največja, največji dejavnik tveganja v*

Sloveniji je samsko življenje. /.../ Iz tega našega raziskovanja, kar so zame ključne ugotovitve, so predvsem to, da so pri nas najbolj ogrožene starejše samske osebe, več ali manj so to ženske (Nataša Kump, EF). Med razlogi so izpostavile daljšo življenjsko dobo žensk, zaposlenost na slabše plačanih delovnih mestih in posledično nižje pokojnine in skrbstvene obveznosti (kot posebej problematično so izpostavljale dvojno obremenjenost (razvezanih) žensk, ki so v določenem obdobju življenja morale vzdrževati tako svoje otroke kot tudi svoje ostarele starše).

Izpostavili so tudi revščino kmečkih žensk, za katero stoji patriarhalna miselnost na podeželju, kjer so praviloma moški kot lastniki kmetije tudi nosilci kmečkih zavarovanj, žensko delo pa je nevidno oziroma obravnavano zgolj kot »pomoč pri delu« in zato podcenjeno: *»Ampak poleg službe, zunaj kmetije, kamor je hodila, je ona garala na kmetiji, delala je dve službi. /.../ Ampak to se zdaj v teh naših študijah reče, ne, kar tudi kritiziramo, da pomagajo, ti, ki so na kmetijah, pa hodijo v službo, običajno ženske malo pomagajo, ne. Tisto, kar je ona delala, je bilo garanje, je bil 'full time job', ni bilo nič pomaganje! /.../ Mož, sin seveda veliko več, mislim, vsi moški, vsi ki so delali zunaj, dajmo reč, so imeli krat tri faktor njeno plačo« (Duška Knežević Hočevnar, ZRC SAZU). Podobnega mnenja je bil sogovornik: *»Eno je ta formalna, neobstoječa formalna delovna doba starejših žensk, recimo kmečko delo, neprijavljeno ali pa neformalno, neplačano domače reproduktivno delo, to zagotovo pomeni, da ti bodisi ne izpolnjuješ pogojev za pokojnino, nimaš pokojnine, ali maš pa izredno nizko pokojnino. To je zagotovo ena ta zgodovinska... pač, zaradi vloge žensk, sploh pri starejših ženskah, sploh na podeželju« (Dan Juvan, MDDSZ).**

Po drugi strani so nekatere sogovornice izpostavile večjo ranljivost starejših (samskih oziroma neporočenih) moških, zaradi nepripravljenosti na obdobje po upokojitvi, ki se pogosto kaže v težavah pri osmišljanju »neproduktivnega življenja« in osiromašenju socialnih stikov: *»Moški se manj vključujejo kot ženske, so manj dejavni, zaradi tega, ker enostavno več ne najdejo svojih aktivnosti, svojega poslanstva. Oni imajo, če tako poenostavljeno povem, ta 'masculinity', se prav ta moškost ali 'gender', ospoljenost skozi življenje je pač delo, dokazovanje, 'food provider', pač skrbiš za to in ko enkrat postaneš star, težko najdeš drugo svojo ospoljeno identiteto« (Marta Gregorčič, UMAR).*

Starost

Starosti ne opredeljuje število let, pač pa življenjske izkušnje in družbenozgodovinski kontekst, v katerem smo živeli. Sogovornice so v tem kontekstu izpostavile dve skupini prebivalstva, ki se starata »hitreje« zaradi življenjskih okoliščin in specifičnih tveganj, ki jih le-te prinašajo – kmete, o katerih sogovornica navaja: *»In nekaj je treba vedeti: ti ljudje, recimo ko sem preučevala 'agricultural medicine', so izjemno poškodovani, imajo izjemno poškodovana telesa na stara leta. Zdaj delamo en projekt, ko telo odpove na kmetiji. Torej, lokalni zdravniki, ko sem jih intervjuvala, so rekli, da imajo približno 20 let starejša telesa kot splošna populacija« (Duška Knežević Hočevnar, ZRC SAZU). Druga taka skupina so brezdomci: *»Gre za res eno tako izjemno ranljivo populacijo, ki se postara hitreje, ki mogoče po striktno starosti niti ni še tako zelo stara, kot je pa po svojem, ne, kot si ti rekla - postarana telesa prezgodaj - in tako naprej« (Maša Filipovič Hrast, FDV).**

Obenem so izpostavile tudi demografske projekcije, ki kažejo na hitro naraščanje deleža starega prebivalstva, kar predstavlja nove izzive za ciljno usmerjene politike in ukrepe, ki morajo naslavljanje nove ranljivosti in tveganja za starajočo se populacijo: *»V bistvu zdaj ta spremenjena demografska struktura, ker bo v bistvu delež prebivalstva starega 65 let in več bo kar kmalu narastel na 30%, narasli bodo tudi stroški, povezani s pokojninami, z zdravjem, z dolgotrajno oskrbo in v bistvu niti ni tako zelo jasno, kako se bo lahko zagotovil vzdržan sistem, da bi se lahko zagotavljalo vsaj tako oskrbo, kot danes, tako da bo treba malo v to smer razmišljati«* (Nataša Kump, EF).

Marta Gregorčič (UMAR) je omenila, da imamo v primerjavi z ostalimi evropskimi državami višji delež populacije, stare med 55 in 64 let, ki živi pod pragom tveganja revščine: *»To so tisti, ki gredo na čakanje, ker niso več sposobni delati ali jih delodajalec odpusti, ker jih ne vidi več kot ustrezno delovno silo, predvsem ti 60 do 64 let mislim, včasih so... nekateri še zdaj gredo na čakanje, ker potem se tako in tako upokojijo«*.

Izobrazba

Višje dosežene ravni izobrazbe običajno povezujemo z boljšimi možnostmi zaposlitve in višjimi dohodki, vendar višja izobrazba ni nujno »varovalni dejavnik« pred revščino in socialno izključenostjo, saj sta le-ti običajno posledica součinkovanja več kompleksnih dejavnikov: *»Otroci nizko izobraženih staršev do 6. leta starosti - to pomeni nizko izobraženi starši, da niso končali ali pa največ končali osnovno šolo - 82 % teh otrok je v revščini oziroma pod pragom revščine, to je najvišji odstotek v EU. /.../ Tisti, ki pridejo samo do osnovne šole ali manj, ne, očitno, se tudi potem v družbi težje znajdejo in, najbrž pridejo na trg dela, samo verjetno je tudi zaposlitev taka, da to svojo revščino medgeneracijsko prenašajo. /.../ Izobraževanje je vedno prva točka, pa če govorimo o vseh teh pismenostih, tista točka, ki ti lahko pomaga k večji socialni vključenosti, tako kot sem prej rekla, zakaj so otroci nizko izobraženih staršev v najslabšem položaju, ali pa, zakaj so odrasli s končano OŠ ali manj v najslabšem – zato, ker enostavno ne vedo, kaj vse lahko pogledajo, na kaj vse se lahko obrnejo, kje je njihova mreža, kje lahko nekaj zgrabijo in oplemenitijo in tako naprej, zaradi tega, ker so 'lost' glede tega, so izgubljeni«* (Marta Gregorčič, UMAR).

Migrantsko ozadje

Predvsem v urbanih območjih je bila kot skupina, za katero je značilno večje tveganje revščine v starosti, izpostavljena migrantska populacija – migrantski delavci iz republik nekdanje Jugoslavije, nekoč zaposleni predvsem v gradbeništvu, ki so opravljali delovno intenzivna, nevarna in slabo plačana dela, kjer jim delodajalci pogosto niso (redno) plačevali prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, ali pa so vsaj del svojega življenja delali na črno. Kot posebej ranljiva kategorija znotraj te populacije so bili izpostavljeni starejši samski moški. *»Imamo zelo ranljivo migrantsko populacijo, imamo kar nekaj delavcev iz bazena bivše Jugoslavije, ki živijo v zelo težkih razmerah in so se postaral tukaj, celo življenje delali tukaj, mogoče poskušali kaj ustvariti doma, pa ni šlo, ali pa so družine razpadle... tako da imamo eno posebno populacijo tukaj, pogosto samsko ali pa iz razpadle družine, ki je imela tako pogosto mogoče neklasično delovno pot, ne vedno čisto nujno z vsemi zavarovanji, pa tudi zelo težke poklice, tukaj je gradbeništvo kot en tak poklic, tako da imamo*

po moje tudi eno tako fizično zelo izčrpano populacijo, kjer je vprašanje, kako je zaščiten, kaj je lahko ustvarila tukaj, ker je štartala brez nekega zaledja» (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Podobno sta izpostavila tudi sogovornika v fokusni skupini odločevalcev: *»Druga skupina so različni delavci migranti; to so in prejšnja generacija in ti, ki zdaj prihajajo« (Marta Gregorčič, UMAR), »pridejo in nimajo niti socialne mreže, niti razumevanja sistema, niti nobenega kapitala s sabo, da bi se lahko na njega naslonili, poleg tega se pa soočajo z bistveno, bistveno večjimi pričakovanji družbe - ti moraš kot migrant bistveno več dokazat, da te bodo ljudje sprejeli, kot pa sicer« (Dan Juvan, MDDSZ) in obenem opozorila tudi na neustreznost državnih migracijskih in integracijskih politik, ki se raje osredotočajo na mehanizme selekcije in deportacije tujcev, kot pa da bi iznašli ambiciozne korake v smislu privabljanja delavcev: »koga potrebujemo, kako ga vključiti enakovredno v družbo, da bo lahko prispeval in da bomo vsi imeli koristi, tako on kot družba« (Marta Gregorčič, UMAR).*

Lastništvo nepremičnine

Vse sogovornice so večkrat opozorile, da je za Slovenijo značilen zelo visok delež oseb, ki imajo v lasti nepremičnino/e, vendar je to lahko za lastnice_ke finančno zelo obremenjujoče, ker so pogosto v zelo slabem stanju ali celo povsem neprimerne za bivanje, vendar nimajo denarja za vzdrževanje ali obnovo, prodati pa jih ne morejo ali ne želijo, ker na nepremičninskem trgu nimajo vrednosti: *»Če živijo v stanovanjih, kjer trohnijo okna, ali pa jim pušča streha, v slabo vzdrževanih stanovanjih...torej to, kar je že bilo omenjeno, ljudje imajo stanovanja, imajo nepremičnine, ne morejo jih pa vzdrževati« (Nataša Kump, EF).* Druga sogovornica je dodala: *»Te nepremičnine niso nič, ne samo, da niso nič vredne, v bistvu so lahko velik strošek, za vzdrževanje, za prenovo, za to, da so sploh primerne bivalne razmere in potem imamo zgodbe, ko ljudje nimajo dovolj dohodkov, da si ogrevajo, da grejejo samo en prostor...« (Maša Filipovič Hrast, FDV).* Kot najbolj problematično pa izpostavljajo dejstvo, da po zakonodaji zaradi lastništva nepremičnin (hiš, stanovanj, zemlje) niso upravičeni do prejemanja varstvenega dodatka: *»Torej ti ljudje so tretirani kot lastniki: kot lastniki hiš, zemljišč, ki jih seveda ne morejo obdelovati, ali pa so jih dali v najem in seveda niso upravičeni do ničesar in posledično - lahko kar uporabim ta izraz - so postali revni (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU).*

Zdravje

Ena od sogovornic je izpostavila, da na terenu (predvsem v ruralnih predelih Severovzhodne Slovenije – Prekmurje) v okviru psihoedukacijskih programov, ki jih izvajajo v sodelovanju s CSD-ji in lokalnimi koordinatorji_cami duševnega zdravja, opažajo povečevanje števila rakavih obolenj, kroničnih obolenj, predvsem pa težav v duševnem zdravju (npr. anksiozne motnje, depresivne motnje, bipolarna motnja), ki so pogosto povezane s slabo ekonomsko situacijo regije, kjer je veliko število podjetij šlo v stečaj: *»Negotovost je neizmerna in to je tudi en močan faktor, ki ga pač tudi mi preučujemo, ta konstanten stres, ne tisti stres, ko je zdaj že modno o stresu govoriti, ampak stres, ki pelje v kronična obolenja, v srčna obolenja in tako naprej in tega je ogromno v tej populaciji. Da so nonstop v nekem strahu, da se bo nekaj zgodilo, nekaj, na kar ne morejo vplivat, nad čemer nimajo nadzora. Ti nimaš nadzora nad vremenom, ti nimaš nadzora nad globalno situacijo, ki lahko zaniha trge, recimo, cene*

njihovih produktov. /.../ Se pravi, gre za to, da ti v nekem obdobju, recimo, so oboleli, pa tudi tukaj bi lahko spet kategorizirali vzroke. Ker je šla v stečaj firma, a ne, ta severovzhod Slovenije, to je šlo kot po tekočem traku vse v stečaj. In tukaj so bile tudi te zgodbe o starostnikih, ki so postali revni oziroma ki so bili že v domu za stare in so jih mladi, ki so zgubili službo, mladi, mlajša generacija, vzeli ven iz doma, da so imeli vsaj en reden dohodek. Seveda za njih niso skrbeli, ne, te zgodbe so bile strašne, tudi so zlorabljali alkohol in tako naprej, ker to gre vse z roko v roki« (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU).

Sodelujoči so kot izjemno ranljivo skupino omenili delovne invalide, katerih dohodki ne omogočajo preživetja: »V analizi o socioekonomskem položaju starejšega prebivalstva se je tudi izkazalo, da so delovni invalidi izjemno ranljiva skupina /.../ Predvsem tisti, ki so se invalidsko upokojili precej zgodaj, s kratko pokojninsko dobo« in tiste, ki so delno invalidsko upokojeni, saj so »delna invalidska pokojnina pa razna nadomestila res mizerno nizka« (Nataša Kump, EF). Invalidnost je bila kot posebej pereča ponovno izpostavljena v kontekstu kmečkih okolij: »Torej so ti poklici, kjer je telo izjemno pomembno, namreč je ta problem, ne samo za njega, ki dejansko drugega on ne zna, kot delati na kmetiji, za kar pa rabi telo, čeprav sem potem tudi imela intervjuje z nešteto kmeti, ki so imeli amputirane roke, noge, pa kljub temu delajo in to sploh si ne morete predstavljati, kaj vse delajo. Ampak, kako se potem bremenijo njegovi družinski člani, ne, pokojnina je - jaz nisem mogla verjet, da je ta invalidska tako nizka, ti si tako prizadet že fizično in psihično, a ne, že v stiski, da ne boš mogel delati tistega, s čimer se identificiraš, ker ta poklic ni samo poklic, je tudi 'way of life', identiteta. S tistim (invalidsko pokojnino, op. a.) ti ne moreš preživeti, ni teorije, da bi preživel! Ni teorije, da bi preživel, to je en smešen denar, a ne. In seveda, da so preživeli, nekdo je prevzel, njegova soproga, ki je že itak bila zaposlena zunaj kmetije 100 %« (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). V tem kontekstu je bila izpostavljena tudi izjemna obremenjenost zaposlenih žensk, živečih na kmetijah, ki poleg redne službe vsakodnevno delajo tudi na kmetiji, kar dolgoročno povečuje zdravstvena tveganja ter vodi v izgorelost in težave v duševnem zdravju.

Ruralno/urbano okolje

V kontekstih urbanih okoljih so raziskovalke opozorile predvsem na izjemno ranljivo populacijo starajočih se brezdomcev, tako tistih vidnih, med katerimi prevladujejo moški, kot nevidnih. Raziskav, ki bi se osredotočale na to populacijo, je pri nas zelo malo, boljši vpogled imajo nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s pomočjo brezdomkam_cem, nekaj o razmerah in specifičnih težavah te populacije pa lahko sklepamo tudi iz rezultatov tujih raziskav. »Je med brezdomci tudi problem staranja, te populacije, ki je, glede na značilnosti tega življenja, izpostavljena in se postara toliko hitreje in ima toliko več težav. /.../ Ampak je tukaj velika težava se sploh postarat v tej populaciji in tukaj jih recimo cel sistem nekako ne podpira, tukaj se potem soočajo na terenu s tem, da organizacije, ki niso namenjene paliativni oskrbi, morajo zagotavljat paliativno oskrbo v razmerah, ki niso primerne, v skupnih prostorih, s pogradi... Ljudi, ki niso sposobni več skrbet zase in zelo težko pridejo v domove, jih tudi ne želijo ponekod sprejeti, zaradi tega, ker so lahko problematični, tukaj so težave v duševnem zdravju, odvisnosti...« (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Po drugi strani so bila kot dejavnik tveganja za zdrs v revščino v ruralnih okoljih izpostavljene investicije in z njimi povezane subvencije oziroma dolgoročni krediti, ki jih najemajo kmetje, da lahko v svojem poklicu preživijo. Zaradi negotove geopolitične situacije, ki prinaša nepredvidljiva nihanja cen kmetijskih pridelkov in klimatskih sprememb (izgube dohodka zaradi hude pozebe, suše, poplave ali toče), je njihova sposobnost odplačevanja kreditov ogrožena, lahko pa vodi tudi v bankrot. *»Ta poklic zahteva, če ti hočeš preživeti s kmetijstvom, nenehne investicije. Tu imaš kemično industrijo, tu imaš fitofarmaceutsko farmacijo, tu imaš digitalno industrijo, tu imaš mehanizacijo in tako naprej /.../ Zato investicije, to niso investicije iz luksuza, to so investicije, da ti lahko s tem poklicem preživiš. In običajno so to dolgoročne investicije. /.../ Predstavljajte si - zgodi se Ukrajina. Pade cena žita, od katerega on živi, ima pa dolgoročno subvencijo.... Torej, danes so ranljivi iz tega vidika revščine, tudi v Ameriki, ko sem bila, sem to videla, tudi ta moment, zelo dobro ekonomsko stoječi kmetje. Ker se dogodijo globalne spremembe, ki vplivajo na trg cen, in hitro lahko bankrotira«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU).

Sogovornica je opozorila tudi na problematiko prepisovanja premoženja na mlade kmetovalce, da bi dobili subvencije (t.im. mlade prevzemnike kmetij, ki so edini nosilci kmetijskega gospodarstva): *»Da bi mlade na nek način spodbudili, da bi prevzeli kmetije in kmetovali, ne. To je izjemno sporno, kar ko sem preučevala mlade prevzemnike... In tudi sami starši in soproge so mi rekle, da to je izjemno sporno: ampak zahteva se, da bi pač kmetija ostala in se nadaljevalo s kmetovanjem, da temu prevzemniku dajo vso lastnino. Zdaj si pa predstavljajte vse ostale, ki delajo na kmetiji, kako postanejo ranljivi! On se zaveže, da bo poskrbel za starše, brez tega ne bi dobil subvencije, ne, morajo imeti totalno razdelano, izplačati sorojence, sorojenke in zagotoviti staršem na stara leta ali del hiše ali stanovanje ali dom, domsko oskrbo. On se za to zaveže. Ampak velikokrat do tega ne pride. Prvič, ker te penzije, ki jih imajo starejši, so prenizke za domsko oskrbo, ona pa ne bo ogrožala ta mati svojega sina in njegove kmetije, zato da bo on za njo skrbel«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU).

Življenjske prelomnice

Z vidika življenjskega poteka so sogovornice kot najbolj kritične točke za zdrs v revščino izpostavile upokojitev, težave z zdravjem (predvsem predčasne upokojitve zaradi invalidnosti, dolgotrajne težave v duševnem zdravju in zloraba alkohola), ločitev in smrt partnerja_ke, po kateri en skromen dohodek oziroma pokojnina ne zadošča več za preživetje. V teh kontekstih so ponovno v bolj ranljivem položaju ženske: *»Razvezani, recimo, taki so tudi zelo ranljivi; mi smo v tisti raziskavi neverjetno dosti ljudi srečali, ki so se znašli v točno tej situaciji pa so bili izobraženi, so bili celo nadpovprečno izobraženi. Ta okoliščina, da so razvezani, pa šolajoči otroci in starši in brez sorojencev, brez pomoči, se pravi da vse na njih pade, ta kohorta ali ne vem, kako naj jih imenujem, ali pa ta skupina ljudi, ali moških ali žensk, ki se pač znajdejo v tej situaciji, lahko riskira revščino. Tudi, če ima odlično izobrazbo, službo in tako naprej, ne, ker so stroški taki in pač ta ovdovelost tudi lahko pahne človeka v revščino«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). Druga sogovornica je dodala: *»Pri nas je problem, da ko umre nekdo, neka oseba iz para, druga oseba lahko vzame ali vdovsko pokojnino ali pa svojo pokojnino in ta vdovski dodatek. Ampak ta vdovski dodatek je navzgor omejen in v*

bistvu sem šla danes prav gledati, je lahko največ, 110 evrov. In ko ena oseba ostane sama, obstaja res velika verjetnost, da zdrsne v revščino» (Nataša Kump, EF).

Sicer so sogovornice izpostavile, da gre pri raziskovanju in razumevanju revščine v starosti s pomočjo perspektive življenjskega poteka upoštevati součinkovanja različnih dejavnikov, od makro struktur, mezo ravni pa do mikro ravni »posameznika z vsemi njegovimi osebnimi značilnostmi - od izobrazbe, spola, skrbstvenih obveznosti, vlog, ki jih ima, kompetenc, sposobnosti, znanja in zmožnosti, tako da tukaj se mi zdi, da res gre za en tak izjemno kompleksen preplet vseh teh stvari. Ta življenjska pot poudarja res to akumulacijo nekih priložnosti, ali pa ranljivosti, zato pravim te akumulacije neenakosti, ko se te stvari med seboj seveda krepijo in povezujejo... Potem so pa še te kritične točke in trenutki, ki pridejo: ali je to ločitev, ali je to bolezen, ali je to svetovna kriza, ki pa spet potem še dodatno v neko preizkušnjo, poleg teh akumulacij, kjer recimo lahko biti samski čez celo življenje in priti v starost z neko zgodbo, ki ti ni omogočala navarčevati, ali pa ... nekaj ustvariti« (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Podobno je o perspektivi kumulativne neenakosti razmišljala tudi sogovornica v fokusni skupini odločevalk: »Jaz bi si upala trditi, ker res se to kaže sistematično že vsaj desetletje, da več prikrajšanosti kot imaš, bolj kot bi moral dobiti od države neko pomoč ali karkoli, bolj ostaneš sam v tem. Se pravi, če si invalid ali pa, ne vem, starejša ženska še zraven, bog ne daje še etnična manjšina, nisi več v teh mrežah, si že padel ven« (Marta Gregorčič, UMAR).

OCENE POLITIK IN UKREPOV ZA OBVLADOVANJE IN ODPRAVLJANJE REVŠČINE (MED STAREJŠIMI)

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ) je »ključno ministrstvo na področju oblikovanja ukrepov za premagovanje revščine in socialne izključenosti. Sta dve veliki področji, s katerimi se mi ukvarjamo; eno je področje transferne politike, torej to je področje Zakona o socialnem varstvu in Zakona o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev, kjer država na nek način/.../določa, kaj je osnovni znesek minimalnega dohodka, to je tisti prag nominalno potegnen, ki ga politika sama v resnici določi na podlagi zakona. To je vedno znova politična odločitev, ki določi, koliko ena samska oseba ali pa eno gospodinjstvo s takimi in drugačnimi statusi in člani potrebuje, da preživi. Drugo veliko področje je področje storitev, ki je velikokrat in v javnosti in v politiki zanemarjeno, ker vsi mislimo, da mi s transferno politiko aktiviramo osebe, ki so neaktivne, v resnici pa bi jih morali aktivirati skozi storitve, bodisi storitve, ki jih izvajajo CSD-ji bodisi storitve, za katere mi plačujemo denar, da izvajajo to zunanji izvajalci, nevladni sektor predvsem. Mi imamo še eno veliko področje, to so pokojnine, pri pokojninskem sistemu se ukvarjamo s temi nominalnimi ugotovitvami, koliko bi pa bilo zopet primerno, da je zajamčena pokojnina, vdovska pokojnina, ker ima pač pokojninski sistem te socialne elemente v sebi, tak kot ga poznamo, in je to eno področje policy-ja, ki se neposredno tiče upokojujencev./.../ Potem imamo še eno področje, to je metodologija izračuna minimalnih življenjskih stroškov. Zelo ohlapno je to napisano v zakonu o socialnovarstvenih prejemkih, kakšna metodologija naj bo, tam piše 'primerljiva', pa niti ne veš, primerljiva s čim? To zadevo je ministrstvo zdaj tradicionalno

outsourc-alo na Inštitut za ekonomska raziskovanja. /.../ To je ena stvar, ki je relativno pomembna, ker minimalni življenjski stroški so potem povezujejo in z minimalno plačo in z nivojem socialne pomoči, z minimalno plačo neposredno na podlagi zakona, s socialno pomočjo pa samo posredno, politika se lahko odloči, koliko bo« (Dan Juvan, MDDSZ).

Sistemeski vidik

Sogovornice so opozorile na kadrovske podhranjenost Centrov za socialno delo, preobremenjenost z administrativnimi zadevami in posledično pomanjkanje terenskega dela (predvsem v ruralnem severovzhodnem delu Slovenije), kjer je revščina razširjena v bistveno večjem obsegu, kot to kažejo uradni statistični podatki. Strinjale so se, da je izjemno težko identificirati osebe, ki potrebujejo podporo in pomoč, ne da bi bili aktivno prisotni na terenu, saj je revščina družbeno zelo stigmatizirana, zato jo ljudje skrivajo in le stežka prosijo za pomoč: *»Kolikor sem srečala, pa sem res naredila veliko intervjujev s socialnimi delavkami, ki so zafrustrirane, ker je vedno manj terenskega dela in vedno več birokracije. In da pogrešajo vsi to terensko delo. Vključno s kmetijskimi svetovalci, ki so se tudi spremenili v birokrate subvencijskih vlog. /.../ Jaz si bi želela socialno službo, da je terenska. Ker drugače ti niti ne prideš do enega takega in zaradi sramu in vsega tega ta niti ne bo iskal pomoči. Taki, ki pa so res pomoči potrebni, ki so najbolj ranljivi, ki so že 'destitute', ne bodo iskali, ne bodo prišli«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). Druga sogovornica je omenila togost birokratskih postopkov: *»Tukaj bi jaz od teh recimo centrov za socialno delo pričakovala več take proaktivnosti, pa je je, vsaj kolikor se pogovarjam, zelo malo, je bolj ta uradniška logika odobravanja ali pa neodobravanja vlog, ne pa, da bi pa nekdo iskal proaktivno nekoga, da bo prišel po vlogo, ker jo rabi...«* (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Problematičen se jim zdi tudi slabo razvit sistem medinstitucionalnega sodelovanja oziroma izmenjevanja informacij med pristojnimi službami, ki prihajajo v stik ali obravnavajo (revne) starostnice_ke: *»Pa tudi same institucije – kje, kako ukrepajo in kako imajo neke protokole, lovljenja, zaščite...komunikacije medsebojne, včasih je že to, vidimo, en faktor neke povečane ranljivosti, ker se ljudje ne znajo obrnit, noben jih ne identificira, med sabo se službe ne pogovarjajo, ena ve, da je nekdo ranljiv, pa drugi ne sporoči in tako naprej. Tako da je tukaj ta institucionalni nivo: kako je organiziran, kako komunicira, koliko je prepleten in povezan... Vse to je lahko pomembno: preprečuje ali pa ustvarja na nek način te ranljivosti«* (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Zakon o dolgotrajni oskrbi in storitev pomoči na domu

Na področju dolgotrajne oskrbe, ki jo ureja nov zakon, je še dosti odprtih vprašanj. Sogovornik je kot izjemno pomembno novost izpostavil novo obvezno zavarovanje za dolgotrajno oskrbo (v višini enega odstotka od bruto plače za delavce in delodajalce, upokojenci pa en odstotek od neto pokojnine), ki ga bomo začeli plačevati julija 2025: *»Najbolj pomemben del je ta 1%, nov prispevek, ker ti moraš denar dobiti notri v sistem, če hočeš karkoli narediti, tako da ta 1% je neka politična prelomnica, ker ti v bistvu si odprl zdaj nov steber financiranja, ne samo zdravstvo, ker domovi starejših občanov je v bistvu zdravstvo bilo plačano, vse ostalo je bilo out of pocket, ne, tako da zdaj imaš vsaj ta del za socialno oskrbo pokrit«* (Dan Juvan, MDDSZ). Vzpostavitev sistema dolgotrajne oskrbe na

domu, v okviru katere naj bi uporabnice_ki prejemale storitve pomoči pri osnovnih in podpornih vsakdanjih opravilih in storitve zdravstvene nege, ki bo ena pomembnejših pravic novega sistema, bo v domeni občin. Vendar ostaja ključno vprašanje, ali bo sistem pravočasno vzpostavljen oziroma ali se bodo med občinami pojavljale razlike v dostopnosti in kakovosti storitev za občanke_ne, kar bo odvisno predvsem od kadrovske zmogljivosti.

Sogovornice v fokusni skupini znanstvenic so tako opozorile na problematiko dostopnosti pomoči na domu, ki se zelo razlikuje od občine do občine, visokih cen storitev, ki so revnim ljudem nedostopne in izrazite podplačanosti in posledično tudi pomanjkanja oseb, ki bi izvajale storitve pomoči na domu ali v okviru skrbi za starostnice_ke v institucionalnem okolju (domska oskrba): *»Mislim, v dolgotrajni oskrbi bo problem: že zaposleni - ne bo negovalcev, ki se bodo v bistvu upokojili; veliko se jih bo zdaj upokojilo in novih ni. Število starostnikov bo naraščalo zaradi našega demografskega staranja in ne vemo, kdo bo to opravljal. To bo že prvi problem, čisto fizično«* (Nataša Kump, EF). Problematične se jim zdijo tudi politike, ki načrtujejo manko negovalnega osebja reševati z zaposlovanjem migrantskih delavk (omenjene so bile Filipinke), kar bo zgolj ustvarilo novo kategorijo izkoriščanih delavk, ne pa sistemsko naslovilo problematike podplačanega in necenjenega skrbstvenega in negovalnega (ženskega) dela in po drugi strani zagotavljanja dostopnosti zadostnega obsega ustrezne oskrbe starostnic_kov. Ta problematika je bila izpostavljena tudi v fokusni skupini odločevalk: *»Pri teh tujih delavcih je problem ravno to, da se to njihovo ranljivost izkorišča, ker so ljudje dejansko pripravljene delati več, z veseljem bo prišel ponoči delat, ker bo dobil 200 evrov več konec meseca«* (Dan Juvan, MDDSZ).

Varstveni dodatek in dolžnost preživljanja

Družinski zakonik predpisuje vzajemno dolžnost preživljanja otrok in staršev. Določa, da mora polnoletni otrok po svojih zmožnostih preživljati starše, če ti nimajo dovolj sredstev za življenje in si jih ne morejo pridobiti, vendar najdlje toliko časa, kot so starši dejansko preživljali njega. Sogovornice so opozorile, da to lahko predstavlja veliko finančno breme in/ali povzroča konflikte znotraj družine, obenem pa postavlja (revne) starostnice_ke v izrazito ranljiv položaj, ki jim odvzema dostojanstvo in avtonomijo: *»Je ta družinski kontekst, ta dolžnost preživljanja, ki je pri nas pač res uzakonjena in to seveda pomeni za družine lahko zelo veliko breme. Tukaj je potem problem, ali sploh posamezniki lahko v starosti grejo v domove, ali je družina tukaj sploh zmožna poskrbeti zanje in kaj to pomeni v kontekstu teh meddružinskih odnosov, kjer se stari ljudje odpovejo marsičemu, samo da ni potrebno biti odvisen, ali zahtevati nekaj, ali pa povzročati nekih konfliktov znotraj družine, tako da v tem smislu se mi zdi, da to lahko še slabša položaj«* (Maša Filipovič Hrast, FDV). Druga sogovornica je dodala: *»Ja, jaz mislim, da varstveni dodatek, ki je dejansko denarna socialna pomoč za starejše, pogoj za varstveni dodatek ne bi smel biti dohodek otrok oziroma sklenitev preživnine z otroci, no, to se mi zdi res... to je prva stvar, ki je za popraviti, to se mi zdi čisto razčlovečenje«* (Nataša Kump, EF).

Podobnega mnenja sta bila tudi sogovornika iz fokusne skupine odločevalcev, ki sta izpostavila, da bi morali pravico do varstvenega dodatka avtomatizirati in urejati znotraj pokojninske zakonodaje in ne znotraj Zakona o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev

(ZUPJS) ter preko Centrov za socialno delo in da bi bilo treba ukiniti vsa vračila prejete denarne socialne pomoči oziroma varstvenega dodatka po smrti prejemnice_ka, zaradi katere se številne upravičenke_ci ne odločajo za uveljavljanje pravice do varstvenega dodatka, ker ne želijo finančno obremeniti svojih dedičev: *»Ta del vračanja socialnih prejemkov pa teh subvencij je en zelo katastrofalen del tega medgeneracijskega prenosa revščine. /.../In preplaši te stare gospe in nočejo enostavno zaprosit... ne razumejo čisto dobro, vejo pa, da je nekaj treba vračati. In nihče jim ne zna pojasniti, še jaz ne točno...«* (Dan Juvan, MDDSZ).

Nerazumljivost birokratskega jezika in postopkov in zanašanje na samoiniciativnost upravičenk_cev do pomoči

Sogovornice so opozorile, da je dostopnost do pomoči, ukrepov in pravic, ki bi (revnim) starim ljudem lahko olajšali življenje ali vsaj zmanjševali njihovo ranljivost pogosto omejena zaradi nerazumljivega birokratskega jezika ali posredovanja informacij na način, ki je zanje neprimeren: *»Moram priznati, da tudi jaz, ko sem prisostvovala predavanjem, ki jih je organizirala kmetijsko-gozdarska zbornica, imajo zaposlene pravnike, o vseh teh shemah obveznega zavarovanja, dopolnilnega, onega, tretjega, četrtega... Pa imam doktorat in sem fokusirano poslušala in pol stvari nisem razumela. Da jaz z doktoratom po tolikih letih delovne dobe nisem razumela tega jezika in sem si predstavljala, kako šele tisti, ki so prisostvovali. Večinoma pošljejo možje žene, ker one imajo finance čez, tudi hodijo na taka izobraževanja v zvezi s pokojnino, s socialnovarstvenimi in tako dalje... Ko sem se recimo z njimi pogovarjala, so rekle, da so že velikokrat skušale razumeti stvari, pa niso, pa tudi da ne dobijo ustrezne razlage, kajti ti ljudje jim razlagajo, kot da so one najmanj pravniki, a ne. Ne da so to ljudje, ki nimajo izobrazbe, ki delajo cele dneve in ne morejo... sprejemati teh informacij«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). Obenem *»je veliko prepuščeno tej samoiniciativnosti, a ne, in potem tisti najranljivejši pogosto v bistvu niso doseženi«* (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Razkorak med realno revščino in imaginativnimi politikami, strategijami in ukrepi za dolgoživo družbo in aktivno staranje

Sogovornice so bile kritične do oblikovanja politik in ukrepov, ki morda dobro zvenijo na papirju, realnega učinka na izboljšanje vsakdanjega življenja oziroma kvalitete bivanja (revnih) starih ljudi pa nimajo: *»Ko, recimo, berem te krasne, ideološke, uradniške papirje, ne, kako vključevalna družba, ti medgeneracijski centri in tako... ampak to je bolj, bolj res teorija kot pa, da bi živelo v praksi, ne. Ker vse te zadeve ne nagovarjajo toliko tega starostnika, po možnosti še revnega, kot nekega podjetnika. Večina te zakonodaje pripravlja možnosti, da imaš ti možnost. Zdaj pa ti moraš se lepo samoaktivirati in tako skombinirati, da bo ta možnost zaživela. No, ta moment, če imaš ti možnost, še nič ne pomeni. Sploh ne pri takih ljudeh, o katerih danes govorimo. Ne, ti rabiš neko pomoč, ti ne boš zdaj sam, star 90 let, oviran in ne vem kaj... in zdaj boš ti razmišljal kot en tak 20-letni podjetnik in boš proaktiven in ne vem kaj še vse in boš skombiniral vse možnosti, ki obstajajo in... in lepo zaživel. Dostojno«* (Duška Knežević Hočevar, ZRC SAZU). *»Ni dovolj to performativno, mislim, ljudje morajo imet sredstva za dostojno življenje, morajo imet dohodke, da si ogrejejo, da naredijo neke strategije, saj znajo tudi sami zelo racionalno, a ne, te*

strategije...ampak, mora biti zadosti. Če govorimo o teh, takih bizarno nizkih dohodkih, kot - invalidske pokojnine imajo, ali pa vdovske nekateri in tako naprej - in potem govoriti o vključevanju, na ravni, kako naj se malo počutijo koristne, se mi zdi samo...ideologija» (Maša Filipovič Hrast, FDV).

VLOGA NEVLADNIH ORGANIZACIJ, DRUŠTEV IN PODPORNIH OMREŽIJ

Vse sogovornice so izpostavile ključno vlogo nevladnih organizacij in društev pri identificiranju revnih starostnikov in pri nudenju pomoči in podpore zaradi njihovega terenskega dela, vpetosti v lokalna okolja in proaktivnosti delovanja, ki jih ne omejujejo togi birokratski pravilniki in postopki. Vendar so obenem opozorile na velik razkorak v dostopnosti tovrstnih storitev in podpor, ker so nevladne organizacije aktivne predvsem v večjih urbanih središčih, medtem ko so ruralna območja, predvsem severovzhodni del Slovenije, v tem pogledu zapostavljena: *»Problem je mogoče, da je to kot prvo vprašanje, koliko je dostopno po vseh skupnostih, da so določene skupnosti, kjer je tega precej manj, a ne, tukaj so v prednostih urbane, čeprav ruralne majo neke svoje...«* (Maša Filipovič Hrast, FDV).

Po drugi strani v ruralnih okoljih bolj prihaja do izraza pomen močnejših socialnih omrežij, tako družinskih kot sosedskih, in solidarnostne podpore, ki se oblikuje v lokalnih skupnostih: *»Nekateri živijo v tako slabih razmerah, a ne, ampak to oni vidijo, kot terenci. Seveda se potem lahko oblikujejo, vznikajo razne organizacije na terenu, ki pomagajo takim ljudem, ki jih niti nimamo vseh registriranih, ne samo društva pa nevladne organizacije, ampak tudi čisto tako se organizirajo, na ruralnih področjih še toliko bolj, ker je to še zmeraj ta skupnostna oskrba. Dejansko neka taka solidarnostna - recimo stari za stare, ali pa kakšne sosede, recimo, se povežejo z drugimi, pa so že same v bistvu boge, pa pomagajo še bolj bogemu«* (Duška Knežević Hočvar, ZRC SAZU).

Nevladne organizacije pogosto zagotavljajo storitve na tistih področjih, kjer se socialna država umika ali jih celo v celoti prepušča nevladnemu sektorju (tak primer je npr. pomoč brezdomcem, kjer država intervenira zgolj posredno, preko projektnega sofinanciranja programov). Sodelovanje z nevladnim sektorjem je bilo ocenjeno kot razmeroma dobro: *»Ker dejstvo je, da so neke nevladne organizacije izjemno specializirane, opravljajo ful pomembne naloge. In mi imamo razpis za socialnovarstvene programe, ki je temu namenjen. Ti imaš lahko eksperimentalne programe, potem imaš razvojne, potem, ko si razvojnega naredil, dobiš tega javno veljavnega in potem ti v bistvu furaš neko področje in ministrstvo določi kadrovske normative in kriterije. Sej ta sistem mogoče ni idealen, ampak je pa tako zelo močen in podporen in je fajn, da se ga nadgrajuje in v tem smislu so tudi delavnice, ko potem dobimo mi 'feedback' nazaj od izvajalcev, kaj bi oni rabili, mi razvijemo kaj za njih in tako naprej... mi v bistvu s tem razvijamo ta del nevladnega sektorja«* (Dan Juvan, MDDSZ). Vendar pa sta sogovornika v fokusni skupini odločevalcev opozorila tudi na pojav t.im. nevladnega podjetništva, kjer se nekatere nevladne organizacije prijavljajo na razpise in izvajajo projekte, ki so *»sami sebi namen«* in nimajo realnih učinkov na izboljšanje življenja

ranljivih skupin, kar se še posebej kaže na področju projektov, vsaj načeloma namenjenih premagovanju socialne izključenosti romskega prebivalstva.

PREDLOGI ZA ZMANJŠEVANJE REVŠČINE

Sodelujoče_i so omenili naslednje ukrepe, ki bi lahko pripomogli k zmanjševanju revščine: povišanje najnižjih pokojnin (predvsem predčasnih, vdovskih, invalidskih ter pokojnin kmečkih zavarovank_cev), kadrovska okrepitev CSD-jev (razbremenitev zaposlenih pri birokratskem delu in večja prisotnost na terenu), zvišanje plač zaposlenih v skrbstvenem in negovalnem delu (negovalk_cev v domovih za ostarele in v socialnovarstvenih zavodih ter socialnih oskrbovalk_cev) ali vsaj razbremenitev zaposlenih (manjše število delovnih ur, daljši dopusti), usmerjanje kohezijskih sredstev v prisotnost in krepitev aktivnosti in programov (NVO) na ruralnih območjih, odprava zakonske določbe, po kateri so otroci dolžni preživljati starše, lastništvo nepremičnin(e) ne bi smelo onemogočiti možnosti prejemanja varstvenega dodatka, ukinitvev vračil prejete denarne socialne pomoči (varstvenega dodatka) po smrti prejemnice_ka, sprememba varstvenega dodatka v letno pravico za starejše, miselnosti, da je posameznica_ik sam_a kriv_a za revščino in da so prejemnice_ki socialnih transferjev izkoriščevalke_ci socialne države in uvedba univerzalnega temeljnega dohodka.

ZAKLJUČEK

Eno temeljnih sporočil fokusnih skupin je, da je revščina (starejših) kompleksen, večdimenzionalen in dinamičen koncept, ki ga ne gre razumeti in obravnavati zgolj kot problem materialnega pomanjkanja. Načeloma se socialne politike in ukrepi, namenjeni preprečevanju oziroma zmanjševanju revščine, zanašajo na podatke raziskav, narejenih na reprezentativnih vzorcih, ki merijo predvsem monetarni vidik revščine (npr. stopnja (dolgotrajnega) tveganja revščine, stopnja resne materialne in socialne prikrajšanosti), ne omogočajo pa podrobnejših vpogledov v dinamike in součinkovanja različnih dejavnikov, ki vplivajo na revščino oziroma socialno izključenost. Statistični podatki že dolgo kažejo, da so starejši izrazito ranljiva skupina, vendar je za oblikovanje, ocenjevanje in prilagajanje politik in ukrepov, ki bi dejansko učinkovito zmanjševali revščino in socialno izključenost (te skupine), potrebno razumeti, kako se te ranljivosti medsebojno povezujejo, součinkujejo in multiplicirajo (interseksijska perspektiva), kar omogočajo raziskave, izvedene s kvalitativno metodologijo. Drugo pomembno sporočilo fokusnih skupin je, da obstoječe statistike obseg in globino revščine (starejših) podcenjujejo, kar lahko vodi v prenašljena sklepanja, da to ni izrazit problem, kar političnim odločevalcem lahko daje alibi za to, da odpravljanje revščine ne kotira visoko na politični agendi. Nenazadnje pa je pomembno poudariti, da količina javnih sredstev, namenjenih za socialne transferje ter sama višina posameznih socialnih transferjev ni odvisna od statističnih izračunov in raziskav, temveč od (percepcije) javnofinančnih zmožnosti oziroma je vedno predvsem odraz politične volje in prioritete vladajoči.

Udeležene_i v fokusnih skupinah se strinjajo, da so najbolj ranljive starejše samske ženske, kmečke ženske, starejši neporočeni moški, živeči na podeželju, osebe, ki so se predčasno invalidsko upokojile, migrantski delavci_ke, ki so se v Slovenijo priselili iz drugih jugoslovanskih republik večinoma v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, vse številnejša skupina oseb s kroničnimi boleznimi in težavami v duševnem zdravju ter lastnice_ki nepremičnin, ki so pogosto v zelo slabem stanju ali celo povsem neprimerne za bivanje, vendar nimajo denarja za vzdrževanje ali obnovo, prodati pa jih ne morejo ali ne želijo, ker na nepremičninskem trgu nimajo vrednosti.

Sogovornice_ik so kot najbolj problematične vidike izpostavili kadrovske podhranjenost centrov za socialno delo in s tem povezano pomanjkanje terenskega dela, ki je ključno za identificiranje oseb, ki potrebujejo storitve in pomoč (predvsem v ruralnih okoljih), preobremenjenost z administrativnim delom, ujetost v togo birokratsko miselnost ter slabo razvit sistem medinstitucionalnega sodelovanja oziroma izmenjevanja informacij med pristojnimi službami, ki prihajajo v stik ali obravnavajo (revne) starostnice_ke. Opozorile so na pomanjkanje storitev v ruralnih okoljih (predvsem severovzhodni del Slovenije), kar velja tako za javne servise kot za nevladne organizacije. Kritično so reflektirale novi Zakon o dolgotrajni oskrbi, predvsem problematiko dostopnosti pomoči na domu, ki se zelo razlikuje od občine do občine in izrazito podplačanost in posledično tudi pomanjkanje oseb, ki bi izvajale storitve nege in pomoči na domu ali v okviru skrbi za starostnice_ke v institucionalnem okolju (domska oskrba) ter načrte politike, da bi kadrovske stisko na tem področju reševali z zaposlovanjem tujk, kar bi zgolj ustvarilo novo skupino ranljive in izkoriščane delovne sile. Kritični so bili tudi do omejevanja pravice do varstvenega dodatka z zaznambo nepremičnin(e) in dolžnostjo polnoletnih otrok, da preživljajo svoje starše, če ti nimajo sredstev za preživljanje oziroma si jih ne morejo pridobiti, kar lahko vodi v transgeneracijski prenos revščine.

SKUPNE TOČKE FOKUSNIH SKUPIN IN KLJUČNA SPOROČILA

Podcenjen obseg in narava revščine starejših, nezadostnost podatkov

Fokusne skupine z izvajalci storitev in predstavnicami_ki raziskovalne ter odločevalske sfere so potrdile, da je revščina starejših ljudi v Sloveniji kompleksen in večdimenzionalen pojav, ki ga ni mogoče zvesti zgolj na vprašanje nizkih prihodkov. Gre za prepletenost finančne, bivanjske, zdravstvene in socialne ranljivosti, ki se pogosto medsebojno krepijo in vodijo v povečano tveganje revščine in socialne izključenosti. Tako izvajalci storitev kot raziskovalke opozarjajo, da uradne statistike podcenjujejo razširjenost in globino revščine starejših ljudi. Revščina pogosto ostaja skrita, saj jo ljudje zaradi stigme prikrivajo in ne zaprosijo za pomoč, dodatno pa k temu prispevajo tudi restriktivne socialne politike. Obstoječi podatkovni viri primarno merijo dohodkovne vidike revščine, medtem ko se bivanjski pogoji, dostopnost storitev, mobilnost, socialna izključenost in zdravstvene stiske ostajajo spregledani.

Intersekcijska ranljivost

Sogovornice_ki izpostavljajo, da so starejši ljudje raznolika družbena kategorija, v kateri so revščini najbolj izpostavljene naslednje skupine starejših ljudi:

- Samske starejše ženske, zlasti vdove in kmečke ženske.
- Starejši samski moški v ruralnih in urbanih okoljih, ki so pogosto socialno izolirani in manj samostojni pri skrbi za vsakdanje potrebe.
- Osebe, starejše od 80 let, ki so pogosto osamljene, krhke in imajo številne zdravstvene težave.
- Mlajši starejši ljudje (55–64 let), ki se, kljub temu, da po obstoječi zakonodaji ne uvršajo v kategorijo starejših ljudi, soočajo s problemi starostne revščine zaradi povezanosti med kronično slabim zdravjem, ne vključenosti na trg dela in nizkimi dohodki.
- Migrantski delavci, predvsem samski moški iz držav nekdanje Jugoslavije, ki so pogosto brez ustreznih pokojninskih in zdravstvenih zavarovanj.
- Lastniki nepremičnin v slabem stanju, ki si ne morejo privoščiti vzdrževanja doma, zaradi navezanosti in dedovanjskih razlogov pa ga tudi ne želijo prodati, lastništvo pa jim hkrati preprečuje dostop do socialnih podpor.

Nepovezanost in omejen obseg javnih storitev

Izvajalci storitev opozarjajo na pomanjkljivosti sistema socialnih storitev, ki se kažejo v:

- Nezadostnem obsegu pomoči na domu in dolgotrajnih čakalnih vrstah.
- Cenovni nedostopnosti storitev, ki se še posebej kaže v revnejših regijah (npr. Pomurje).
- Kadrovske podhranjenosti in nizkih dohodkih socialnih oskrbovalk.
- Nepovezanosti storitev in pomanjkanju koordinacije med zdravstvenimi in socialnimi službami.
- Neenakomerni dostopnosti storitev med urbanimi in ruralnimi območji.

Ovire pri uveljavljanju pravic in transferjev

V fokusnih skupinah opozarjajo na težave pri uveljavljanju pravic do socialnih pravic (zlasti varstvenega dodatka), ki izvirajo iz:

- Zaznambe nepremičnine, ki starejše odvrča od uveljavljanja varstvenega dodatka.
- Dolžnosti preživljanja staršev s strani otrok, kar lahko povzroča medgeneracijske spore in dodatno stigmatizira starejše.
- Nerazumljivih birokratskih postopkov in pomanjkanja podpore pri navigaciji skozi sisteme socialnih podpor.
- Prelaganja odgovornosti za dolgotrajno oskrbo na družinske člane, kar je pogosto neizvedljivo zaradi življenjskih okoliščin mlajših generacij.

Vloga nevladnih organizacij kot dopolnilo podhranjeni javni mreži

Nevladne organizacije s svojo prilagodljivostjo, terenskim delom in poznavanjem lokalnih okolij dopolnjujejo manko javnih storitev in naslavlja konkretno stiske. Vendar je njihovo delovanje omejeno z nezadostnim financiranjem in projektno naravnostjo, na ruralnih območjih pa so storitve nevladnih organizacij pogosto odsotne.

Predlogi za izboljšanje položaja starejših v revščini

Tako izvajalci kot raziskovalci in odločevalci predlagajo naslednje ukrepe:

- Višanje najnižjih pokojnin in uskladitev socialnih transferjev z življenjskimi stroški.
- Ukinitve zaznambe nepremičnine in dolžnosti preživljanja kot pogoja za varstveni dodatek.
- Kadrovska krepitev centrov za socialno delo, zmanjšanje administrativnih obremenitev in povečanje terenskega dela.

- Sistematično financiranje pomoči na domu ter izboljšanje statusa in plačil socialnih oskrbovalk.
- Razvoj novih oblik skupnostnih storitev in bivanja za starejše, ki so finančno dostopne in zagotavljajo socialno vključenost.
- Spodbujanje medsebojnega sodelovanja med zdravstvenimi, socialnimi in nevladnimi organizacijami.
- Uvedba enostavnejših in uporabniku prijaznih postopkov za uveljavljanje socialnih pravic.
- Razvoj integriranih storitev, ki vključujejo tako socialno kot zdravstveno oskrbo na domu.

Potreba po dolgoročni viziji in politični volji

Revščina starejših je odraz strukturnih neenakosti, ki se kopičijo skozi življenjski potek. Dolgoročne rešitve morajo preseči parcialne ukrepe in naslavljati vzroke revščine na sistemski ravni. Potrebna je večja politična volja za zagotavljanje pravičnega, dostojnega in vključujočega staranja za vse.